

WITOLD JARNO

Uniwersytet Łódzki

13 Dywizja Piechoty Wojska Polskiego w latach 1945–1946

ABSTRACT

This article examines the history of the 13th Infantry Division of the Polish Army in 1945–1946. Its existence was brief and has hitherto received little scholarly attention. The division was formed in the spring of 1945. It was stationed in the Silesian Military District, where it took part in the protection of the Polish–Czechoslovak border. However, the military authorities decided to disband it in late 1945 due to financial constraints; the process was completed in early 1946.

Tematem artykułu są dzieje 13 Dywizji Piechoty (dalej: DP), jednego z osiemnastu związków taktycznych piechoty sformowanych w ludowym Wojsku Polskim (dalej: WP) w końcowym okresie II wojny światowej oraz tuż po jej zakończeniu w ramach prowadzonej rozbudowy polskiej armii. Historia tej dywizji była bardzo krótka, zaczęto bowiem ją formować wiosną 1945 r. – a już pod koniec grudnia 1945 r. zapadła decyzja o jej rozformowaniu, który to proces zakończono ostatecznie w lutym następnego roku. Dzieje tego związku taktycznego nie doczekały się dotąd szerszego naukowego opracowania, nie powstała bowiem do chwili obecnej żadna praca naukowa (zarówno w formie monografii książkowej, jak i artykułu) omawiająca szerzej jego historię. Celem tego tekstu jest przedstawienie dziejów dywizji, głównie w oparciu o materiały archiwalne zgromadzone w Centralnym Archiwum Wojskowym Wojskowego Biura Historycznego (dalej: CAW-WBH), Instytutu Pamięci Narodowej (dalej: IPN) oraz dotychczasowy dorobek polskiej historiografii wojskowej.

W pierwszej połowie XX w. piechota nadal stanowiła jeden z głównych rodzajów broni wojsk lądowych, zarówno w armii II Rzeczypospolitej, jak i w ludowym WP formowanym na froncie wschodnim w końcowym okresie II wojny światowej¹. Również po jej zakończeniu odgrywała wiodącą rolę w strukturze polskiej armii, stanowiąc w drugiej połowie lat czterdziestych niemal połowę jej stanu osobowego. Już pod koniec 1944 r. w WP istniało dziesięć dywizji piechoty: 1, 2, 3, 4 i 6 DP w 1 Armii WP oraz 5, 7, 8, 9 i 10 DP w 2 Armii WP². Po przyjęciu przez władze wojskowe w styczniu 1945 r. „Planu zamierzeń organizacyjnych na 1945 r.” nastąpił nowy etap w rozwoju wojska, wraz z ponownym planem utworzenia 3 Armii WP – armia polska miała posiadać 27 dywizji piechoty, z czego aż 17 miano sformować do końca 1945 r. (niebawem z części tych zamierzeń zrezygnowano)³. Jedną z nowych dywizji formowanych od wiosny 1945 r. była 13 DP, będąca tematem tego artykułu.

W oparciu o wspomniany wcześniej plan rozbudowy armii, Naczelne Dowództwo WP wydało 15 marca 1945 r. rozkaz organizacyjny nr 58, w którym nakazało sformować do 30 kwietnia dwa nowe związki taktyczne piechoty: 11 DP w rejonie Łodzi i 12 DP w rejonie Poznania, a do 1 lipca dwa następne – 13 DP w rejonie Katowic i 14 DP w rejonie Bydgoszczy⁴.

¹ Szerzej na temat utworzenia ludowego Wojska Polskiego patrz m.in. Czesław Grzelak, Henryk Stańczyk i Stefan Zwoliński, *Bez możliwości wyboru. Wojsko Polskie na froncie wschodnim 1943–1945* (Warszawa: Wydawnictwo Bellona, 1993); Czesław Grzelak, Henryk Stańczyk i Stefan Zwoliński, *Armia Berlinga i Żymierskiego. Wojsko Polskie na froncie wschodnim 1943–1945* (Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2002); Edward Kospath-Pawłowski, *Wojsko Polskie na Wschodzie 1943–1945* (Pruszków: Oficyna Wydawnicza Ajaks, 1993); Edward Kospath-Pawłowski, *Chwała i zdrada. Wojsko Polskie na Wschodzie 1943–1945* (Warszawa: Wydawnictwo Inicjał Andrzej Palacz, 2010).

² W październiku 1944 r. podjęto próbę sformowania 3 Armii WP, lecz z uwagi na trudności organizacyjno-kadrowe po kilku tygodniach zrezygnowano z tego zamiaru, rozformowując m.in. powstające wówczas kolejne jednostki, w tym m.in. 11 i 12 DP.

³ Zob. szerzej Wacław Jurgielewicz, *Organizacja Ludowego Wojska Polskiego* (22.VII.1944 – 9.V.1945) (Warszawa: Wydawnictwo MON, 1968), 251 i nast.; Wacław Jurgielewicz, „Stan liczebny i organizacyjny Ludowego Wojska Polskiego w przededniu zakończenia drugiej wojny światowej”. *Wojskowy Przegląd Historyczny* (dalej: WPH) 12, nr 2 (1967): 172–176; Kazimierz Frontczak, *Siły Zbrojne Polski Ludowej. Przejście na stopę pokojową 1945–1947* (Warszawa: Wydawnictwo MON, 1974), 134–137; Igor Błagowieszczański, „1 Armia Wojska Polskiego po 9 maja 1945 r.”, *Mysł Wojskowy* 17, z. 5 (1966): 64–65; Witold Jarno, „Przemiany organizacyjne polskich dywizji piechoty w latach 1945–1949”, *Piotrkowskie Zeszyty Historyczne* 9 (2008): 121–123.

⁴ Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego (dalej: CAW-WBH), Sztab Generalny Wojska Polskiego (dalej: SG WP), sygn. IV.501.1/A.141, Rozkaz organizacyjny nr 58, Warszawa, 15 III 1945 r., 110–111; Witold Jarno, *Terytorialne władze wojskowe*

Formowanie 13 DP miało zostać przeprowadzone na Górnym Śląsku. Tu też niebawem zaczęli przybywać skierowani przez Naczelne Dowództwo WP oficerowie wyznaczeni do objęcia stanowisk dowódczych oraz pozostała część obsady oficerskiej i podoficerskiej, a także szeregowi. Dowództwo dywizji zostało rozlokowane w Katowicach, 44 Pułk Piechoty (dalej: pp) w Tarnowskich Górach, 46 pp⁵ w Chorzowie, 48 pp w Gliwicach, a 35 Pułk Artylerii Lekkiej (dalej: pal) w Będzinie⁶. Nowo formowana 13 DP (podobnie jak utworzone wcześniej dywizje wchodzące w skład 1 i 2 Armii WP) powstać miała w oparciu o etat radzieckiej dywizji gwardii (nieznacznie zmodyfikowany dla potrzeb polskiej armii), mając obsadę etatową zmniejszoną do 9624 żołnierzy, w porównaniu do dywizji włączonych w skład dwóch wspomnianych związków operacyjnych, w których wynosiła ona po około 11,5 tys. żołnierzy⁷. Powstająca 13 DP miała się składać z: dowództwa

w Polsce w latach 1945–1949. *Organizacja i działalność okręgów wojskowych* (Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2011), 157.

⁵ Pułk o tym numerze (46 Pułk Piechoty Strzelców Kresowych) w armii II Rzeczypospolitej za opuszczenie stanowisk bojowych pod Radzyminem w nocy z 13 na 14 VIII 1920 r. został rozkazem z 17 sierpnia tego roku rozwiązany (Dziennik Rozkazów MSWojsk. 1920, nr 31, poz. 693, 717). Pułk został ponownie odtworzony po zrehabilitowaniu się jego żołnierzy w walkach we wrześniu i październiku 1920 r. – rozkaz w tej sprawie został opublikowany 14 XII 1920 r. (Dziennik Rozkazów MSWojsk. 1920, nr 47, poz. 971, 1319). W październiku 1921 r. pułk przemianowano na 5 Pułk Strzelców Podhalańskich.

⁶ Paweł Piotrowski, *Śląski Okręg Wojskowy. Przekształcenia organizacyjne 1945–1956* (Warszawa: Wydawnictwo Trio, 2003), 26.

⁷ Dywizje piechoty w składzie 1 i 2 Armii WP powstały w oparciu o następujące etaty (wymieniono najważniejsze): dowództwo dywizji – nr 04/500, pułk piechoty – nr 04/501, pułk artylerii lekkiej – nr 04/252, samodzielny szkolny batalion piechoty – nr 04/503, samodzielny dywizjon artylerii przeciwpancernej – nr 04/504, samodzielny batalion saperów – nr 04/506, samodzielny batalion sanitarny – nr 04/511, samodzielna kompania łączności – nr 04/507, samodzielna kompania przeciwgazowa – nr 04/508, samodzielna kompania samochodowa – nr 04/509, samodzielna kompania wywiadowcza – nr 04/564, ambulans weterynaryjny – nr 04/512, pluton dowodzenia dowódcy artylerii – nr 04/256. Etatowo dywizje miały liczyć po 11 465 żołnierzy, w tym 1252 oficerów, 3257 podoficerów i 6956 szeregowych. Według innych danych jej etat miał wynosić 11 395 żołnierzy, w tym 1271 oficerów, 3254 podoficerów i 6869 szeregowych. Rozbieżności w etatach wynikają ze zmian wprowadzanych w trakcie wojny przez polskie dowództwo. Dywizja na uzbrojeniu miała posiadać etatowo (tu również występują drobne rozbieżności): 6701 karabinów, 653 pistolety maszynowe, 501 ręcznych karabinów maszynowych, 166 ciężkich karabinów maszynowych, 216 rusznic przeciwpancernych, 13 dział samobieżnych SU-76, 84 działa różnego kalibru (36 armat 45 mm, 36 armat 76 mm i 12 haubic 122 mm), 167 moździerzy (58 – kalibru 50 mm, 85 – kalibru 82 mm i 24 – kalibru 120 mm), 184 pojazdy mechaniczne i 1602 konie. Jednak z uwagi na problemy kadrowe 24 X 1944 r. Naczelne Dowództwo WP zmniejszyło etaty wszystkich dywizji piechoty do 9,5 tys. ludzi w każdej. Zob. *Regularne jednostki Ludowego Wojska Polskiego: formowanie, działania bojowe. I. Organizacja, uzbrojenie, metryki jednostek piechoty*, red. Stanisław Komornicki (Warszawa: Wydawnictwo MON, 1965), 128; *Organizacja*

dywizji (sztab, wydział polityczno-wychowawczy, dowództwo artylerii, kwatermistrzostwo oraz szefowie służb), trzech pułków piechoty, jednego pułku artylerii lekkiej, dywizjonu artylerii przeciwpancernej, trzech samodzielnych batalionów (saperów, sanitarny i łączności), pięciu kompanii specjalnych (szkolna, wywiadowcza, obrony przeciwgazowej, karabinów przeciwlotniczych i samochodowa), plutonu dowodzenia dowódcy artylerii, piekarni polowej, ambulansu weterynaryjnego, ruchomego warsztatu mundurowego, poczty polowej i kasy polowej. Wszystkie cztery nowe dywizje (11, 12, 13 i 14 DP) miały posiadać ten sam etat i strukturę, co przedstawiono w poniższej tabeli⁸.

Tabela 1

Etaty 13 Dywizji Piechoty z wiosny 1945 r.

Wyszczególnienie	Numer etatu	Liczba ludzi	Liczba koni	Liczba samochodów	Dyslokacja
Dowództwo 13 Dywizji Piechoty	04/550	153	6	10	Katowice
44 Pułk Piechoty	04/551	2464	336	8	Tarnowskie Góry
46 Pułk Piechoty	04/551	2464	336	8	Chorzów
48 Pułk Piechoty	04/551	2464	336	8	Gliwice
35 Pułk Artylerii Lekkiej	04/552	912	495	36	Będzin
Samodzielna Szkolna Kompania Strzelecka	04/553	99	3	-	
16 Samodzielny Dywizjon Przeciwpancerny	04/569	260	-	22	Gliwice
13 Samodzielna Kompania Wywiadowcza	04/555	79	-	-	Gliwice

i działania bojowe Ludowego Wojska Polskiego w latach 1943–1945. Wybór materiałów źródłowych, t. 1, red. Marian Anusiewicz (Warszawa: Wydawnictwo MON, 1958), 219; Edmund Ginalski i Eugeniusz Wysokiński, *Dziwięta drezdeńska. Z dziejów 9 Drezdeńskiej Dywizji Piechoty (1944–1947)* (Warszawa: Wydawnictwo MON, 1984), 11–19; Józef Margules, *Drugie dywizje w bojach o Polskę 1776–2000* (Warszawa: Wydawnictwo Bellona, 2003), 161.

⁸ CAW-WBH, SG WP, sygn. IV.501.1/A.141, Rozkaz organizacyjny nr 58, Warszawa, 15 III 1945 r., 110, 118; CAW-WBH, 13 Dywizja Piechoty (dalej: DP), sygn. IV.521.13.1, Rozkaz personalny dowódcy 13 DP nr 1, Katowice, 31 V 1945 r., 1; Frontczak, *Siły zbrojne Polski Ludowej*, 137–138; Jerzy Kajetanowicz, *Polskie wojska lądowe 1945–1960. Skład bojowy, struktury organizacyjne i uzbrojenie* (Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2004), 14–17; Jarno, *Terytorialne władze wojskowe*, 158; Edward Pawłowski, „Ludowe Wojsko Polskie w końcowym okresie II wojny światowej”, *WPH* 32, nr 2 (1987): 15.

Wyszczególnienie	Numer etatu	Liczba ludzi	Liczba koni	Liczba samochodów	Dyslokacja
40 Samodzielny Batalion Saperów	04/556	166	14	-	Gliwice
20 Samodzielny Batalion Łączności	04/548	146	30	4	Gliwice
16 Samodzielna Kompania Obrony Przeciwgazowej	04/558	34	2	6	Gliwice
21 Samodzielna Samochodowa Kompania Podwozu	04/559	70	-	47	
29 Piekarnia Polowa	04/560	54	22	1	
16 Samodzielny Batalion Sanitarny	04/561	92	-	13	
27 Samodzielny Ambulans Weterynaryjny	04/562	9	2	-	
Pluton Dowódcy Artylerii Dywizji	04/563	37	16	1	
6 Samodzielna Kompania Karabinów Przeciwlotniczych	04/578	98	-	20	
Ruchomy Warsztat Taborowo-Mundurowy	04/215	11	-	-	
Wojskowa Stacja Poczтовая nr 3243	014/96-B	9	4	-	
Kasa Polowa Banku Państwowego nr 2127	04/16	3	-	-	
Łącznie		9624	1602	184	

Źródło: CAW-WBH, Sztab Generalny WP, sygn. IV.501.1/A.141, Rozkaz organizacyjny nr 58, Warszawa, 15 III 1945 r., 118.

Ponieważ w pierwszej kolejności podjęto prace nad formowaniem 11 i 12 DP – organizowanie pozostałych dwóch dywizji (13 i 14 DP) przebiegało w wolniejszym tempie, zgodnie ze wspomnianym wcześniej rozkazem miały one zostać utworzone do 1 lipca. Procesowi formowania 13 DP od samego początku towarzyszyły poważne problemy kadrowe. Potwierdzać to może fakt, iż dopiero 27 kwietnia wyznaczony został kwatermistrz dywizji, któremu powierzono realizację wstępnych prac organizacyjnych. Został nim ppłk Wasyl Szelestow (urodzony w 1904 r. oficer

Armii Czerwonej – służył w niej od 1923 r., oddelegowany do służby w polskiej armii w lipcu 1944 r.)⁹. Co prawda kilka dni później został wyznaczony dowódca 13 DP płk Stanisław Janowski, lecz objął on stanowisko dopiero 20 maja 1945 r. Był to również oficer Armii Czerwonej (ur. 1899) – służący w niej od 1920 r., odkomenderowany w lipcu 1944 r. do WP (przed skierowaniem do 13 DP zajmował stanowisko komendanta wojennego warszawskiej Pragi). Miał duże doświadczenie teoretyczne (w latach 1932–1936 studiował na Wojskowej Akademii im. Frunzego w Moskwie) oraz bojowe – w latach 1942–1944 walczył w składzie 3 i 4 Frontu ukraińskiego. Dowódcą 13 DP był jednak krótko – tylko do 30 czerwca 1945 r., po czym 15 sierpnia został zastępcą dowódcy 12 DP ds. liniowych (powrócił do Związku Radzieckiego w marcu 1947 r.)¹⁰. Także stanowisko szefa sztabu 13 DP powierzone zostało oficerowi Armii Czerwonej – ppłk. Aleksandrowi Zakrzewskiemu (ur. 1898), który został odkomenderowany do WP 21 kwietnia 1945 r. Dziesięć dni później objął tę funkcję i zajmował ją do czasu rozformowania 13 DP, po czym powrócił w lutym 1946 r. do Armii Czerwonej – tym samym jego służba w WP objęła jedynie to jedno stanowisko¹¹.

Zdjęcie 1. Wiktor Sienicki –
dowódca 13 DP w latach 1945–1946,
zdjęcie późniejsze.

Źródło: (CAW-WBH, TAP
Wiktor Sienicki, sygn. 6920.497.58,
Arkusz ewidencji personalnej, 1.

⁹ CAW-WBH, Kartoteka oficerów Armii Czerwonej oddelegowanych do służby w WP (dalej: Kartoteka), sygn. 1687.85.16219, Karta informacyjna służby Wasyla Szelestowa w WP, 1–2.

¹⁰ Ibid., sygn. 1687.85.5777, Karta informacyjna służby płk. Stanisława Janowskiego, 1–2.

¹¹ Ibid., sygn. 1687.85.18622, Karta informacyjna służby płk. Aleksandra Zakrzewskiego, 1–2.

Po odwołaniu płk. Janowskiego ze stanowiska dowódcy 13 DP – jego obowiązki objął 30 czerwca 1945 r. płk Wiktor Sienicki (ur. 1909)¹². Był to także oficer Armii Czerwonej, służący w niej od 1931 r. Brał udział w walkach na Froncie Karelskim w latach 1941–1943, po czym ukończył 10-miesięczny kurs doskonalący w Akademii Wojskowej im. Frunzego w Moskwie. Następnie latem 1944 r. został odkomenderowany do służby w WP i objął dowództwo 2 pp 1 DP, a następnie 13 DP, które sprawował do czasu jej rozformowania. Później zajmował kolejno stanowiska: dowódcy 6 DP (do czerwca 1948 r.), szefa sztabu Okręgu Wojskowego (dalej: OW) V Kraków (od 3 czerwca 1948 r. do 1 lutego 1949 r.), szefa sztabu Dowództwa Wojsk Lądowych (do 1 marca 1950 r.), zastępcy Głównego Inspektora Wyszczolenia Bojowego (do 20 listopada 1950 r.), dowódcy 2 Korpusu Piechoty (do 1 lutego 1951 r.), szefa Głównego Zarządu Wyszczolenia Bojowego (do 25 listopada 1953 r.), po czym został słuchaczem Wojskowej Akademii Sztabu Generalnego Robotniczo-Chłopskiej Armii Radzieckiej im. Woroszyłowa w Moskwie (do 31 grudnia 1954 r.). Po powrocie do WP był komendantem Akademii Sztabu Generalnego. Warto dodać, że w maju 1949 r. otrzymał awans na stopień generała brygady. Służbę w WP zakończył w styczniu 1957 r., kiedy to powrócił do Armii Radzieckiej¹³.

W charakterystyce służbowej z 28 lutego 1946 r. dotyczącej jego oceny jako dowódcy 13 DP – gen. Stanisław Popławski (dowódca OW IV Śląsk w latach 1945–1947) napisał: „Pułkownik Sienicki jeden z najstarszych dowódców pułków 1 Dywizji Piechoty im. Kościuszki. Z tej przyczyny był wysunięty na odpowiedzialne stanowisko dowódcy dywizji. Z chwilą zakończenia wojny ojczyźnianej formował 13 Dywizję Piechoty. Dzięki energii i zdolnościom organizacyjnym pułkownika Sienickiego dywizja w prawidłowym krótkim czasie była ukompletowana i przeszkolona. Z chwilą przeformowania 1 Armii Wojska Polskiego w Śląski Okręg Wojskowy 13 Dywizja Piechoty została włączona w skład okręgu, w tym czasie dywizja była najlepsza w odniesieniu do wyszczolenia bojowego i dyscypliny”¹⁴. Niewątpliwie był oficerem znającym rzemiosło wojenne i jako dowódca 13 DP sprawnie przeprowadził jej formowanie. Jednak przez cały czas swej służby w WP czuł

¹² CAW-WBH, 13 DP, sygn. IV.521.13.1, Rozkaz personalny nr 15, Katowice, 30 VI 1945 r., 57.

¹³ CAW-WBH, Teczka Akt Personalnych (dalej: TAP) Wiktor Sienicki, sygn. 6920.497.58, Arkusz ewidencji personalnej, 1–4.

¹⁴ Ibid., Charakterystyka służbowa płk. W. Sienickiego jako dowódcy 13 DP z 28 II 1946 r., 27.

się Rosjaninem i nigdy nie deklarował chęci pozostania na stałe w Polsce. Wyrażona w opinii pochwała za dobre wyszkolenie dywizji i wysoki poziom dyscypliny jej żołnierzy pozostaje w sprzeczności z materiałami archiwalnymi na ten temat, o czym szerzej w dalszej części artykułu.

Kolejnym ważnym stanowiskiem w dywizji było stanowisko dowódcy artylerii 13 DP, które zostało powierzone 8 sierpnia 1945 r. płk. Michałowi Czyżykowowi. Oficer ten (ur. 1902) służył w Armii Czerwonej od 1922 r. (był absolwentem Oficerskiej Szkoły Artylerii w Moskwie), po czym w maju 1944 r. został odkomenderowany do WP i objął dowództwo 11 Pułku Artylerii Haubic w 3 Brygadzie Artylerii Haubic. Po zakończeniu wojny został w sierpniu 1945 r. przesunięty na stanowisko dowódcy artylerii 13 DP, które zajmował do czasu rozformowania dywizji, po czym w marcu 1946 r. powrócił do Armii Czerwonej¹⁵. Wśród ważniejszych stanowisk w sztabie organizowanej 13 DP tylko jedno zostało latem 1945 r. obsadzone przez przedwojennego oficera zawodowego WP – ppłk. Artura Pollaka, który 4 sierpnia (rozkazem z 12 lipca) został zastępcą dowódcy dywizji ds. liniowych i był nim do 6 listopada¹⁶.

W pierwszych tygodniach formowania wyznaczeni zostali także dowódcy pułków 13 DP. W myśl rozkazu z 10 maja: 1) dowódcą 44 pp został ppłk Aleksander Murawecki – był nim do początku grudnia 1945 r. (oficer Armii Czerwonej)¹⁷, został zastąpiony przez ppłk. Jana Grankowskiego (przedwojennego oficera zawodowego

¹⁵ CAW-WBH, Kartoteka, sygn. 1687.85.2306, Karta informacyjna służby płk. Michała Czyżykowskiego, 1–2.

¹⁶ Artur Pollak (ur. 1 IV 1896 – zm. 21 IV 1962) – oficer armii II Rzeczypospolitej. W maju 1939 r. objął stanowisko zastępcy dowódcy 27 pp w Częstochowie, a w kampanii wrześniowej dowodził Rezerwowym 146 pp. Następnie do grudnia 1944 r. przebywał w obozie jeńckim na Węgrzech, po czym wywieziony został Rosjan do Kazania. Powrócił do Polski w maju 1945 r. i objął stanowisko zastępcy dowódcy 13 DP ds. liniowych, a potem dowódcy 48 pp. Po jego rozformowaniu dowodził od marca do maja 1946 r. 29 pp, następnie został szefem sztabu 2 DP (od maja 1946 r. do maja 1947 r.) oraz szefem Wydziału Operacyjnego Pomorskiego OW, a we wrześniu 1948 r. został przeniesiony do rezerwy (CAW-WBH, TAP Artur Pollak, sygn. 742.61.1439, Arkusz ewidencji personalnej, 1–5).

¹⁷ Aleksander Murawecki (ur. grudzień 1916 – zm.?) – ur. w powiecie winnickim (narodowość ukraińska). Od 1934 r. służył w Armii Czerwonej, w 1937 r. szkołę oficerską w Kijowie, brał udział w walkach na froncie radziecko-niemieckim w latach 1941–1943, po czym został odkomenderowany do Wojskowej Akademii im. Frunzego w Moskwie na przyspieszony kurs, po ukończeniu którego został skierowany latem 1944 r. do służby w WP. Początkowo objął stanowisko zastępcy dowódcy 11 pp (4 DP), w marcu 1945 r. równorzędne stanowisko w 12 pp, a 17 kwietnia objął dowództwo 44 pp (13 DP), potem został dowódcą 10 Oddziału WOP – w czerwcu 1946 r. powrócił do Armii Czerwonej; CAW-WBH, Kartoteka, sygn. 1687.85.9853, Karta informacyjna służby płk. Aleksandra Muraweckiego, 1–2).

WP), który dowodził pułkiem do czasu jego rozformowania; 2) stanowisko dowódcy 46 pp objął ppłk Wasilij Kułakowski (oficer Armii Czerwonej) i pozostał na nim do czasu rozformowania jednostki¹⁸; 3) dowódcą 48 pp został ppłk Walerian Kuczyński – był nim do września 1945 r. (także oficer Armii Czerwonej)¹⁹, zastąpił go ppłk Zygmunt Semerga²⁰ do 14 listopada 1945 r. i ppłk Pollak od tego dnia do czasu rozformowania jednostki (dwaj ostatni byli przedwojennymi oficerami zawodowymi WP); 4) dowódcą 35 pal został ppłk Stanisław Grocholski (także oficer Armii Czerwonej)²¹, na stanowisku pozostał do czasu rozformowania jednostki²².

Pierwszy rozkaz dowództwa 13 DP wydany został w Katowicach 31 maja 1945 r. i zawierał m.in. wykaz kadry dowódczej na ten dzień. Większość najważniejszych stanowisk w dywizji obsadzali w tym czasie – podobnie jak w innych związkach taktycznych WP – oficerowie Armii Czerwonej. Stanowili oni zdecydowaną mniejszość wśród kadry oficerskiej, lecz z racji sprawowania najważniejszych funkcji odgrywali kluczową rolę w funkcjonowaniu dywizji. Służyli w niej także przedwojenni oficerowie WP (głównie rezerwy), lecz zazwyczaj na niższych

¹⁸ Wasilij Kułakowski (ur. 1903 – zm.?) – oficer Armii Czerwonej. Służył w niej od 1924 r., uczestniczył od 1941 r. w walkach Frontu Południowo-Zachodniego (1941), Frontu Kalinińskiego (1942–1943) i 1 Frontu Białoruskiego (1944) jako dowódca 515 pp. Jesienią 1944 r. został odkomenderowany do WP, w którym w maju 1945 r. objął dowództwo 46 pp, a w marcu 1946 r. dowództwo 4 pp w 2 DP, w grudniu tego roku powrócił do Związku Radzieckiego (CAW-WBH, Kartoteka, sygn. 1687.85.6569, Karta informacyjna służby płk. Wasilija Kułakowskiego, 1–2).

¹⁹ Walerian Kuczyński (ur. 1912 – zm.?) – ur. w Witebsku w polskiej rodzinie. W 1937 r. ukończył Instytut Ekonomiczny w Leningradzie, w Armii Czerwonej służył w latach 1939–1944. Od czerwca 1941 r. brał udział w wojnie niemiecko-radzieckiej, a w listopadzie 1944 r. został odkomenderowany do WP, gdzie dowodził 46 pp od maja do września 1945 r., potem przekazany do dyspozycji Departamentu WOP, w kwietniu 1947 r. objął dowództwo 15 pp w 5 DP, po czym w maju 1948 r. powrócił do Związku Radzieckiego (CAW-WBH, Kartoteka, sygn. 1687.85.6764, Karta informacyjna służby płk. Waleriana Kuczyńskiego, 1–2).

²⁰ CAW-WBH, TAP Zygmunt Semerga, sygn. 699.61.258, Zeszyt ewidencyjny Z. Semergi, 4.

²¹ Stanisław Grocholski (ur. 1897 – zm.?) – oficer Armii Czerwonej. Od 1916 r. służył w armii rosyjskiej, potem w Armii Czerwonej, od 1941 r. walczył na froncie wschodnim na Froncie Leningradzkim, w latach 1942–1943 na Froncie Wołochowskim, w 1944 r. przeniesiony do WP, w którym dowodził 35 pal (CAW-WBH, Departament Personalny, sygn. IV.500.4.257, Imienny wykaz oficerów 35 pal, 9; CAW-WBH, Kartoteka, sygn. 1687.85.4973, Karta informacyjna służby płk. Stanisława Grocholskiego, 1–2). W polskiej literaturze można spotkać informację, że jego nazwisko brzmiało Grochowski (Piotrowski, *Śląski Okręg Wojskowy*, 252).

²² CAW-WBH, 13 DP, sygn. IV.521.13.1, Rozkazy dywizyjne z 1945 r.; *ibid.*, Spis 157.55.3762, Rozkazy dzienne 35 pal z 1945 i 1945 r.; *ibid.*, Spis 157.55.3945, Rozkazy dzienne 48 pp z 1945 i 1946 r.; *ibid.*, Spis 157.55.1021, Rozkazy dzienne 46 pp z 1945 r.

stanowiskach, a do wyjątków w tym czasie można zaliczyć w 13 DP ppłk. Pollaka, ppłk. Semerge, czy ppłk. Kazimierza Kozicza²³. Stopniowo jednak coraz więcej stanowisk zaczęli zajmować wychowankowie szkół oficerskich powojennego WP, którzy już od chwili formowania dywizji dominowali na niższych stanowiskach dowódczych²⁴.

Tabela 2

Obsada stanowisk dowódczych 13 Dywizji Piechoty w połowie 1945 r.

Wyszczególnienie	Obsada AC – oznacza pochodzenie z Armii Czerwonej	Wyznaczony rozkazem z dnia
Dowódca 13 Dywizji Piechoty	płk Stanisław Janowski AC	1 maja
Zastępca dowódcy dywizji ds. liniowych	ppłk Artur Pollak	4 sierpnia
Szef sztabu dywizji	ppłk Aleksander Zakrzewski AC	1 maja
Kwatermistrz dywizji	ppłk Wasyl Szelestow AC	27 kwietnia
Dowódca Artylerii Dywizyjnej	płk Michał Czyżykow AC	7 czerwca
Szef Artyleryjskiego Zaopatrzenia Dywizji	ppłk Wiktor Abramow AC	15 maja
Dowódca Saperów	mjr Michał Półtoracki AC	20 maja

²³ CAW-WBH, TAP Kazimierz Kozicz, sygn. 742.61.868, Zeszyt ewidencyjny Kazimierza Kozicza, 4 (po rozwiązaniu 13 DP rozkazem z 5 III 1946 r. objął dowództwo 27 Samodzielnego Dywizjonu Artylerii Ciężkiej, rok później rozkazem z 16 III 1947 r. dowództwo 68 Pułku Artylerii Haubic w 12 Brygadzie Artylerii Ciężkiej, w kwietniu 1948 r. został szefem sztabu artylerii 18 DP, w maju 1949 r. szefem sztabu artylerii w 1 Korpusie Pancernym, w maju 1952 r. szefem Wydziału Wyszkołowania Bojowego w Dowództwie Artylerii Pomorskiego Okręgu Wojskowego, a we wrześniu tego roku został szefem sztabu artylerii w 1 Korpusie Zmechanizowanym, po czym w marcu 1953 r. przeniesiony w stan spoczynku).

²⁴ CAW-WBH, 13 DP, sygn. IV.521.13.1, Rozkaz personalny nr 1, Katowice, 31 V 1945 r., 1; Grzelak, Stańczyk, Zwoliński, Armia Berlinga i Żymierskiego, 152–157; Edward Nalepa, Oficerowie Armii Radzieckiej w Wojsku Polskim 1943–1968 (Warszawa: Wydawnictwo Bellona, 1995): 32–39; Czesław Grzelak, „Oficerowie radzieccy w WP w latach 1943–1945”, „Wojsko i Wychowanie” 2/3, (1991): 44–46. W pierwszych latach powojennych prowadzono proces ograniczenia liczby oficerów radzieckich służących w WP. Do 9 V 1945 r. w szeregach polskiej armii służyło niemal 19 tys. radzieckich oficerów, z których prawie tysiąc poległo w trakcie działań wojennych, a około 2 tys. odesłano do Związku Radzieckiego jeszcze w trakcie wojny. W dniu zakończenia wojny w Europie w WP nadal służyło ich około 16 tys., co stanowiło niemal połowę kadry oficerskiej polskiej armii – obsadzali oni najważniejsze stanowiska dowódczo-sztabowe, przez co mieli istotny wpływ na organizację, wyszkolenie i działalność WP. Do połowy 1946 r. większość z nich odesłano do Armii Czerwonej, lecz nadal w tym czasie służyło ich w polskiej armii ponad 4,5 tys.

Wyszczególnienie	Obsada AC – oznacza pochodzenie z Armii Czerwonej	Wyznaczony rozkazem z dnia
Szef służby chemicznej dywizji	kpt. Timofiej Wasiljew AC	31 maja
Szef służby samochodowej dywizji	por. Iwan Kozakow AC	10 maja
Szef służby weterynaryjnej	kpt. Adam Krzysztoforski	6 maja
Szef Oddziału I Operacyjnego	mjr Dymitr Podoprygora AC	4 maja
Proboszcz dywizji	ks. kpt. Rudolf Marszałek	14 czerwca
Szef Oddziału II	kpt. Stefan Straszko	10 maja
Szef Oddziału III	mjr Wasyl Zieliński AC	10 maja
Szef Oddziału IV	kpt. Zdzisław Szemro	21 maja
Szef Oddziału V	bd	
Szef Oddziału VI	Mjr Konstanty Sucharew AC	bd
Dowódca 44 Pułku Piechoty	ppłk Aleksander Muraweki AC	10 maja
Zastępca dowódcy 44 Pułku Piechoty	mjr Edward Wojewódzki	10 maja
Szef sztabu 44 Pułku Piechoty	kpt. Sergiusz Drajenkow AC	10 maja
Dowódca 46 Pułk Piechoty	ppłk Wasilij Kułakowski AC	10 maja
Zastępca dowódcy 46 Pułku Piechoty	mjr Józef Lebiesiak	10 maja
Szef sztabu 46 Pułku Piechoty	mjr Mikołaj Lepieskin AC	10 maja
Dowódca 48 Pułk Piechoty	ppłk Walerian Kuczyński AC	10 maja
Zastępca dowódcy 48 Pułku Piechoty	mjr Jan Bajew	12 maja
Szef sztabu 48 Pułku Piechoty	mjr Szymon Poczerbiajew AC	10 maja
Dowódca 35 Pułk Artylerii Lekkiej	ppłk Stanisław Grocholski AC	10 maja
Szef sztabu 35 Pułku Artylerii Lekkiej	ppłk Kazimierz Kozicz	31 maja
Dowódca Samodzielnej Szkolnej Kompanii Strzeleckiej	ppor. Bronisław Bożek	24 maja
Dowódca 16 Samodzielnego Dywizjonu Przeciwpancernego	kpt. Borys Szewczenko AC	24 maja
13 Samodzielną Kompania Wywiadowcza	kpt. Franciszek Wiewiórka	13 maja
Dowódca 40 Samodzielnego Batalionu Saperów	kpt. Eugeniusz Podolubny	17 maja
Dowódca 20 Samodzielnego Batalionu Łączności	kpt. Ilja Bronkin AC	10 maja
16 Samodzielną Kompania Obrony Przeciwgazowej	bd	bd

Wyszczególnienie	Obsada AC – oznacza pochodzenie z Armii Czerwonej	Wyznaczony rozkazem z dnia
Dowódca 21 Samodzielnej Samochodowej Kompania Podwozu	por. Fiodor Czepielow AC	11 maja
29 Piekarnia Polowa	por. Władysław Wiklik	18 maja
16 Samodzielny Batalion Sanitarny		
27 Samodzielny Ambulans Weterynaryjny	por. Władysław Gulda	6 maja
Pluton Dowódcy Artylerii Dywizji	ppor. Władysław Pokrzywka	12 maja
6 Samodzielna Kompania Karabinów Przeciwlotniczych	ppor. Stanisław Wasilewski	21 maja
Ruchomy Warsztat Taborowo- Mundurowy	bd	
Wojskowa Stacja Poczтовая nr 3243	kpt. Anatol Mazin	1 czerwca
Kasa Polowa Banku Państwowego nr 2127	bd	bd

Źródło: CAW-WBH, 13 DP, sygn. IV.521.13.1, Rozkaz personalny nr 1, Katowice, 31 V 1945 r. i nr 2, Katowice, 13 VI 1945 r., 1–32.

Wakujące stanowiska dowódcze w 13 DP obsadzano w kolejnych tygodniach. Przykładowo, 23 czerwca zastępcą dowódcy dywizji ds. politycznych został kpt. Herman Kuberman – zastąpiony na przełomie lipca i sierpnia przez ppłk. Mariana Czarnotę, 12 lipca (jak wcześniej wspomniano) powołano na stanowisko zastępcy dowódcy dywizji ds. liniowych przedwojennego oficera WP ppłk. Pollaka, 17 lipca stanowisko Prokuratora Wojskowego 13 DP objął por. Jan Kozłowski, 20 lipca zaś odwołano dotychczasowego kwatermistrza dywizji ppłk. Szelestowa, którego zastąpił na tym stanowisku mjr Arseniusz Kriwow (także oficer Armii Czerwonej)²⁵.

²⁵ CAW WBH, 13 DP, sygn. IV.521.13.1, Rozkaz dywizyjny nr 11, Katowice, 23 VI 1945 r., 49, Rozkaz dywizyjny nr 19, Zabrze, 14 VII 1945 r., 67, Rozkaz dywizyjny nr 20, Zabrze, 20 VII 1945 r., 71, Rozkaz dywizyjny nr 22, Zabrze, 23 VII 1945 r., 76; *ibid.*, Spis 157.55.3762, Rozkazy dzienne 35 pal z 1945 i 1945 r.; *ibid.*, Spis 157.55.3945, Rozkazy dzienne 48 pp z 1945 i 1946 r.; *ibid.*, Spis 157.55.1021, Rozkazy dzienne 46 pp z 1945 r.; *Regularne jednostki Ludowego*, 164.

W dokumentach 13 DP brak jest informacji na temat stosunku dominujących w kadrze oficerskiej oficerów polskich (zarówno przedwojennych, jak i wychowanków szkół oficerskich ludowego WP) do oficerów z Armii Czerwonej. Można jedynie przypuszczać, że nie dochodziło na tym tle do poważniejszych zatargów, choć zapewne towarzyszyła im w jakimś stopniu wzajemna nieufność. Ciekawych informacji na temat tej sytuacji w 35 pal dostarczają wspomnienia ppłk. Kazimierza Koziacza, szefa sztabu pułku: „Zgłaszam się wnet w sztabie 35 p.a.l. Przyjmuje mnie d-ca pułku – podpułkownik Grocholski (najmłodszy syn hr. Grocholskich gdzieś spod Żmerynki na Podolu). Mówi po polsku, przeplatając b. gęsto rosyjskimi nie tylko wyrazami, ale i całymi zdaniami. Zaznajamia mnie z kwatermistrzem lejtnantem w mundurze radzieckim (nazwisko zapomniałem), przedstawia mi moich pomocników w polskim mundurze (...) Przy sposobności przedstawił też dwóch dowódców dywizjonów, kapitanów Rosjan w radzieckich mundurach. Jeden z nich nazywał się Griszin [kpt. Dymitr Giryn dowodzący I dywizjonem – W.J.]. Jego dyon był tu, na miejscu. Tylko ten dyon kontrolowałem (...) Innych dwóch dowódców dyonów nie pamiętam, bo się z nimi nie stykałem. Dyony ich były w terenie. Nie szkoliły się, tylko z niewyszkolonymi rekrutami uganiały się za partyzantami, czy to naszymi z dawniejszymi AK, czy z niemieckimi bandami maruderów, deztererów albo zajmowały się gospodarką rolną w przydzielonych pułkowi majątkach. Takie były rozkazy z Okręgu. Podejrzewałem, że tam ktoś celowo tak kieruje Odrodzonym Wojskiem Polskim, żeby ono nie przedstawiało żadnej wartości bojowej. Zameldował się też u mnie dowódca Szkoły Podoficerskiej, kapitan Chwatow [kpt. Jan Chwatkow – W.J.]. Szkoła de facto nie funkcjonowała, bo oczekiwała na żołnierzy, którzy po wyszkoleniu rekruckim wyeliminowani będą z ogólnej masy młodego rocznika. A ponieważ powyżej wymieniana przeze mnie rola dyonów aż do wiosny 1946 roku nie została zmieniona, żadne szkolenie rekruckie ukończone nie zostało”²⁶.

Oficerowie radzieccy w 13 DP, z reguły obsadzający kluczowe stanowiska dowódcze stanowili „jedynie” około 7 % całej kadry oficerskiej, pozostałą jej częścią byli oficerowie przedwojennego WP (najczęściej rezerwy) – około 50%, oraz wychowankowie ludowego WP – około

²⁶ „Wspomnienia Kazimierza Koziacza, część V. W Ludowym Wojsku Polskim”, 10 (kopia maszynopisu w posiadaniu autora).

43%²⁷. Identyczne proporcje kadry oficerskiej w 13 DP występowały nadal pod koniec września 1945 r. i można przypuszczać, że nie zmieniły się one zasadniczo do czasu rozformowania dywizji. Co warto podkreślić, nie było w niej oficerów służących w czasie wojny w Armii Krajowej, co pokazywało założenia ówczesnej polityki centralnych władz wojskowych ukierunkowanej na ich niepowoływanie lub stopniowe usuwanie z szeregów polskiej armii²⁸. Natomiast zasadniczą część szeregowych i podoficerów stanowili rekruci pochodzący w większości z terenów Górnego Śląska, co paradoksalnie będzie jedną z głównych przyczyn samowolnych oddaleń się żołnierzy z oddziałów dywizji (z uwagi na bliskość rodzinnych domów). Z drugiej strony, część podoficerów i szeregowych powołana do 13 DP ze wspomnianego terenu – miała za sobą wcześniejszą służbę w armii niemieckiej, co budziło negatywne odczucia wśród pozostałych żołnierzy. Ostatecznie zagadnienie to rozwiązano wczesną jesienią 1945 r., kiedy to dowództwo dywizji wydało 29 września rozkaz: „Do chwili obecnej w szeregach oddziałów 13 Dywizji Piechoty pełni czynną służbę wojskową znaczna część podoficerów i szeregowych, którzy w czasie okupacji służyli w wojsku niemieckim lub byli na usługach niemieckich władz okupacyjnych. Celem wyeliminowania z oddziałów 13 Dywizji Piechoty elementu ideowo obcego lub wręcz wrogiego Demokratycznemu Wojsku Polskiemu i zgodnie z dyrektywą Szefa Departamentu Poboru i Uzupełnień Ministerstwa Obrony Narodowej z dnia 11.9.1945 r. rozkazuję: podoficerów i szeregowców powyższej kategorii podlegających demobilizacji w I i 2 fazie, a więc roczniki 1905–1920 włącznie zwolnić w terminie do 3 października b.r., nie czekając terminu demobilizacji przewidzianego dla ich roczników”²⁹.

W połowie czerwca 1945 r. prace związane z formowaniem 13 DP powoli zbliżały się do końca, lecz wciąż występowały liczne problemy kadrowe. W celu ich ograniczenia powołano w Katowicach Szkołę Podoficerską 13 DP, która realizowała przyspieszony program wyszkolenia bojowego dla podoficerów – 28 listopada ukończyło go 91 elewów, w tym 27 z wynikiem bardzo dobrym i 64 z wynikiem dobrym (po

²⁷ CAW-WBH, Główny Zarząd Polityczno-Wychowawczy (dalej: GZPW), sygn. I.502.1.528, Sprawozdanie z inspekcji 13 DP, Warszawa, 4 VII 1945 r., 70–71.

²⁸ CAW-WBH, Śląski OW, sygn. IV.5104/A.725, Meldunek z pracy polityczno-wychowawczej 13 DP za okres od 1 do 15 IX 1945 r., b.m., 20 IX 1945 r., 28.

²⁹ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (dalej: AIPN), Wojskowy Sąd Polowy 13 DP, sygn. 827.930, Zarządzenie dowództwa 13 DP nr 0898, Koźle, 29 IX 1945 r., 82.

zakończeniu kursu szkołę rozwiązano)³⁰. Jednak szeregu problemów nie dało się rozwiązać w tak krótkim czasie. Wielu dowódców niewłaściwie organizowało prace w swych pododdziałach, a w części z nich nie prowadzono aktualizowanej na bieżąco ewidencji personalnej i materiałowej, co odbijało się negatywnie na pracach całej dywizji. Jej dowództwo – nie otrzymując bieżących meldunków od części podległych oddziałów – miało problemy ze sporządzeniem aktualnych raportów dotyczących rzeczywistego przebiegu procesu formowania i wyszkolenia związku taktycznego. Dlatego dowódca dywizji zobowiązał 14 czerwca wszystkich dowódców oddziałów nie tylko do prowadzenia aktualizowanej na bieżąco ewidencji, ale także do składania codziennych meldunków obejmujących dane na temat stanu osobowego oraz wszystkich najważniejszych wydarzeń (np. wypadków nadzwyczajnych)³¹.

Na przełomie czerwca i lipca 1945 r. w 13 DP została przeprowadzona inspekcja mająca skontrolować postęp prac związanych z jej formowaniem. W tym czasie dywizja posiadała już prawie pełny stan etatowy, choć nadal występowały braki w obsadzie oficerskiej na niższych stanowiskach liniowych. W trakcie inspekcji komisja stwierdziła szereg nieprawidłowości, które należało jak najszybciej usunąć. Poważne zastrzeżenia miano do wyżywienia żołnierzy: „Aparat żywnościowy dywizji nie funkcjonuje prawidłowo, rezultatem czego nie ma w dywizji przewidzianych zapasów z żywności. Dywizja żyła z dnia na dzień i jedzenie jest jednolite. (...) Kwatermistrz dywizji ppłk Szelestow dużo pije i nie pracuje dobrze (obecnie chory). Oficer żywnościowy dywizji kpt. Łuniew, który zastępuje kwatermistrza, nie wywiązuje się ze swych obowiązków, rezultatem czego jednostki dywizji znajdują się w ciężkiej sytuacji i nie są pewne, czy otrzymają żywność na dzień następny. Tłuszczu w dywizji nie ma. (...) Dywizyjna piekarnia nie wypieka też jakościowego chleba. Podczas inspekcji stwierdziła Komisja, że chleb z dobrej mąki był jak glina”³².

Poważne braki stwierdzono również w umundurowaniu żołnierzy, dla samych tylko oficerów brakowało aż 331 mundurów, 618 par spodni i 584 par butów wyjściowych. Generalnie w całej dywizji sprawa obuwia przedstawiała się źle, gdyż znaczna jego część wymagała napraw lub

³⁰ CAW-WBH, 13 DP, sygn. IV.521.13.1, Rozkaz dywizyjny na 44, Gliwice, 29 XI 1945 r., 172.

³¹ Ibid., Rozkaz personalny nr 3, Katowice, 14 VI 1945 r., 33–35.

³² CAW-WBH, Główny Zarząd Polityczno-Wychowawczy (dalej: GZPW), sygn. I.502.1.528, Sprawozdanie z inspekcji 13 DP, Warszawa, 4 VII 1945 r., 70–71.

wręcz nie nadawała się do dalszego użytku (65% w 46 pp, 54% w 35 pal, 48% w 48 pp i 19% w 44 pp). Wiele zastrzeżeń dotyczyło też warunków zakwaterowania oddziałów dywizji. O ile koszary 44 pp w Tarnowskich Górach i 48 pp w Chorzowie uznano za nadające się do zakwaterowania jednostek, o tyle koszary 35 pal w Będzinie i 46 pp w Katowicach miały nie odpowiadać ich potrzebom (w tym ostatnim wypadku były to poniemieckie drewniane baraki). Wyposażenie obiektów koszarowych w sprzęt kwaterunkowy także pozostawiało wiele do życzenia, gdyż wszędzie dominowały stare drewniane łóżka, czy wspólne szafy w salach żołnierskich. Wiele sprzętu koszarowego wymagało pilnego remontu, co jednostki wykonywały na bieżąco we własnym zakresie, gdyż Rejonowy Zarząd Kwaterunkowo-Budowlany w Katowicach mało interesował się warunkami ich zakwaterowania. Choć w większości kontrolowanych koszar stwierdzono porządek, to jednak warunki sanitarne uznano za nieodpowiednie. Dodatkowo, brakowało części personelu medycznego, a ten dostępny – pochodził z poboru i nie był zaznajomiony ze specyfiką pracy w wojsku. Na szczęście wszystkie jednostki miały w swych koszarach lub w ich pobliżu łaźnie i pralnie garnizonowe, dzięki czemu udało się zachować wśród żołnierzy niezbędne warunki higieniczne³³.

Dużo uwag Komisja miała również do pracy aparatu polityczno-wychowawczego. Jej niedostatki wynikały głównie z niepełnej obsady etatowej (o ile w 46 pp było 14 oficerów polityczno-wychowawczych, w 44 pp – 13, to w 48 pp – 8, a w 35 pal – zaledwie 3). Pomimo to personel starał się prowadzić wśród żołnierzy aktywną działalność w formie cyklicznych pogadarek, tworzenia świetlic żołnierskich, sporządzania gazetek ściennych, czy czytania i analizowania treści gazet oraz materiałów propagandowych nadsyłanych z dowództwa Śląskiego OW. W części jednostek zaczęto również zwracać większą uwagę na konieczność poprawy sprawności fizycznej żołnierzy, organizując dla nich różne zajęcia sportowe. Pojawiły się też pierwsze kółka teatralne oraz załążki orkiestr wojskowych, tworzonych przy wykorzystaniu żołnierzy umiejących grać na instrumentach muzycznych. Dużą rolę w tych działaniach odgrywały lokalne organizacje polityczno-społeczne z którymi dowództwa poszczególnych jednostek wojskowych starały się zacieśniać współpracę³⁴.

³³ Ibid., Sprawozdanie z inspekcji 13 DP, Warszawa, 4 VII 1945 r., 71.

³⁴ Ibid., 72.

Formowanie 13 DP miało się zakończyć – w myśl rozkazu z 15 marca 1945 r. – do 1 lipca tego roku, co zasadniczo udało się osiągnąć. Niebawem zdołano zapewnić przewidziane etatem stany osobowe (przewidujące w dywizji 9624 żołnierzy), a nawet nieznacznie je przekroczone. Według danych z 20 lipca – dywizja liczyła wtedy 9898 żołnierzy (w tym 728 oficerów i 2431 podoficerów), 1 sierpnia – 9838 żołnierzy (w tym 728 oficerów i 2430 podoficerów), 10 września – 9357 żołnierzy (w tym 789 oficerów, 2336 podoficerów i 6232 szeregowych, a 1 października – 9558 żołnierzy (w tym 802 oficerów, 2631 podoficerów i 6 125 szeregowych). Jednak już trzy tygodnie później stan osobowy dywizji uległ znacznemu zmniejszeniu – do 7553 żołnierzy (w tym 711 oficerów, 2323 podoficerów i 4519 szeregowych), co było spowodowane przekazaniem części żołnierzy do formujących się oddziałów Wojsk Ochrony Pogranicza (dalej: WOP)³⁵.

Pomimo stwierdzenia przez Komisję szeregu problemów – na początku lipca 1945 r. 13 DP została uznana za sformowaną i włączona do Odvodu Naczelnego Dowództwa WP. W tym czasie 1 Armia WP otrzymała zadanie ochrony granicy polsko-czechosłowackiej, co okazało się trudnym zadaniem, ponieważ pod koniec czerwca miała ona w składzie jedynie dwie dywizje piechoty (2 i 6 DP). Niezbędne więc stało się jej szybkie wzmocnienie, co nastąpiło w dniach 1–10 lipca, kiedy włączono do niej 8 i 10 DP (wchodzące dotąd w skład 2 Armii WP) i nowo sformowaną 13 DP (z Odvodu Naczelnego Dowództwa WP). Dzięki temu 1 Armia WP liczyła w połowie lipca 1945 r. pięć dywizji (2, 6, 8, 10 i 13 DP), a choć niebawem wydzielono z niej 6 i 8 DP, to wzmocniono ją dwoma innymi (7 i 11 DP)³⁶. Po włączeniu 13 DP w skład 1 Armii WP – znalazła się ona w jej rezerwie,

³⁵ CAW-WBH, Okręg Wojskowy IV (dalej: OW IV), sygn. I.510.4A.440, Sprawozdanie o stanie liczebnym 1 Armii WP z 10 IX 1945 r., b.m., b.d., 1; Sprawozdanie o stanie liczebowym jednostek OW IV z 1 X 1945 r., b.m., b.d., 25; Sprawozdanie o stanie liczebowym jednostek OW IV z 20 X 1945 r., b.m., b.d., 88; *ibid.*, Departament Poboru i Uzupelnień, sygn. IV.501.2.140, Meldunek o stanie bojowym 1 Armii, Warszawa, 20 VII 1945 r. i Meldunek o stanie bojowym 1 Armii, Warszawa, 1 VIII 1945 r., 28, 35.

³⁶ Kazimierz Kaczmarek, „1 Armia WP w pierwszych miesiącach po zakończeniu wojny”. *Mysł Wojskowa* 39, z. 3 (1983): 81–89; Błagowieszczański, „1 Armia Wojska Polskiego”, 70–76; K. Kaczmarek, *Druga Armia Wojska Polskiego* (Warszawa: Wydawnictwo MON, 1978): 648–652; Henryk Stańczyk, „Organizacja 1 Armii WP 1944–1945”, *WPH* 32, nr 3 (1987): 51–52; Henryk Dominiczak, *Wojska Ochrony Pogranicza w latach 1945–1948* (Warszawa: Wydawnictwo MON, 1971): 38; Jan Ławski, „Organizacja ochrony granicy Polski Ludowej 1945–1948”, *WPH* 29, nr 2 (1979): 65–72; Mieczysław Jaworski, *Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego 1945–1965* (Warszawa: Wydawnictwo MON, 1984): 36–42.

stacjonując w swych dotychczasowych miejscach postoju w rejonie Katowic, przez co nie brała w tym czasie udziału w ochronie granicy polsko-czechosłowackiej. Warto także dodać, że 11 lipca dowództwo dywizji przeniesiono z Katowic do Zabrza. W lipcu i sierpniu 1945 r. oddziały dywizji – oprócz pracy szkoleniowej – wykonywały jedynie zadania związane z ochroną ważniejszych obiektów przemysłowych na terenie Górnego Śląska (o innych dodatkowych zadaniach pododdziałów dywizji w tym czasie brak jest informacji)³⁷.

Wraz z podjęciem procesu pokojowej reorganizacji WP, rozkazem z 22 sierpnia 1945 r. wprowadzono nowy podział kraju na siedem okręgów wojskowych, a kilka dni później rozwiązano 1 i 2 Armie WP oraz określono podległość związków taktycznych względem okręgów wojskowych. Jednym z nich był OW IV Śląsk, który obejmował obszar dwóch województw: śląskiego i wrocławskiego. Od tej pory dowództwu tego okręgu podlegało pięć dywizji piechoty – cztery z nich (2, 7, 10 i 11 DP) zajmowały się ochroną granicy polsko-czechosłowackiej od Nysy Łużyckiej do Górnego Śląska, a jedna (13 DP) pozostawała w odwodzie na terenie Górnego Śląska³⁸.

Sytuację zmieniło przeniesienie na początku września 1945 r. 2 DP na Kielecczynę i podporządkowanie jej dowództwu OW VI Łódź, co spowodowało zmiany dyslokacyjne w OW IV Śląsk w odniesieniu do jednostek pełniących służbę graniczną. Zadanie przejęcia ochrony granicy polsko-czechosłowackiej po wspomnianej dywizji na odcinku od Paczkowa do Cieszyna (później odcinek wydłużono do m. Myto, czyli obecnego Zwardonia) otrzymała 13 DP, której jednostki przegrupowano w dniach 1–10 września do pasa nadgranicznego (10 września jej dowództwo przeniesiono z Zabrza do Koźła). Według raportów dywizyjnych oddziały 13 DP były radośnie witane przez miejscową ludność polską, jak np. pododdział 48 pp w Głuchołazach, gdzie mieszkańcy zbudowali bramę powitalną z napisem „Serdecznie witamy”. Po dotarciu do strefy nadgranicznej pułki rozlokowano wzdłuż wyznaczonego

³⁷ CAW-WBH, 13 DP, sygn. IV.521.13.1, Rozkaz dywizyjny nr 18, Zabrze, 11 VII 1945 r., 64; Zygmunta Wojdalski, „Wojsko Polskie na Dolnym Śląsku w latach 1945–1946”, w *Polskie tradycje wojskowe Dolnego Śląska*, red. Emil Jadziak (Warszawa–Wrocław: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1978), 177.

³⁸ CAW-WBH, SG WP, sygn. IV.501.1/A.145, Zarządzenie Dowództwa OW IV nr 61, b.m., 5 X 1945 r., 31, Dyslokacja jednostek wojskowych na terenie OW IV, b.m., 15 IX 1945 r., 87; Stańczyk, „Organizacja 1 Armii WP”, 52; Jarno, *Terytorialne władze wojskowe*, 161–162; Piotrowski, *Śląski Okręg Wojskowy*, 32.

pasa: 44 pp w Głubczycach, 46 pp w Głucholazach, 48 pp w Jastrzębiu Zdroju, a 35 pal w Koźlu, gdzie stacjonowało dowództwo dywizji (6 października jej dowódca objął stanowisko komendanta tutejszego garnizonu). Część pododdziałów skierowano do służby granicznej, gdzie obsadziły trzy pododcinki przydzielone każdemu z trzech pułków piechoty, a reszta żołnierzy (w tym cały 35 pal) odbywała przeszkolenie wojskowe w nowych miejscach postoju. Poszczególne pułki zaczęły organizować placówki strażnicze, posterunki na ważniejszych drogach, system służby patrolowej oraz lotne grupy operacyjne na samochodach³⁹.

Służbę graniczną jednostki 13 DP pełniły jednak bardzo krótko, tylko od 10 września do końca października 1945 r. Ruch na odcinku granicy chronionym przez dywizję był w tym czasie duży z uwagi na trwające przemieszczenia ludności (patrz poniższa tabela), co negatywnie wpływało na wyszkolenie bojowe jej oddziałów. Zauważano to już w końcu września 1945 r.: „Wyszkolenie bojowe jednostek (...) dywizji przeprowadzane było nieregularnie. (...) Słabe przygotowanie korpusu oficerskiego od plutonu do batalionu włącznie natrafia na trudności wyszkolenia w każdej strażnicy. (...) Dywizja ukompletowana całym zestawem szeregowych poborowych przechodziła wyszkolenie w przeciągu dwóch miesięcy, wymarsz na granice i objęcie służby granicznej (...) obniżyło wyszkolenie bojowe”⁴⁰. Warto dodać, że w trakcie kontroli granicznej żołnierze 13 DP zatrzymali we wrześniu 1945 r. 33 przemytników, którym zarekwirowano przewożone przez nich bez zezwolenia przedmioty w postaci: 380 rubli w złocie, 1,5 tys. dolarów, 12 złotych zegarków i 1,8 tys. rubli rosyjskich.

³⁹ CAW-WBH, OW IV, sygn. IV.510.4/A.503, Sprawozdanie z wyszkolenia 13 DP za wrzesień 1945 r., b.m., b.d., 1; *ibid.*, sygn. IV.510.4/A.725, Meldunek dowództwa 13 DP za okres 1–15 IX 1945 r., b.m., 20 IX 1945 r., 28; *ibid.*, 13 DP, sygn. IV.521.13.1, Rozkaz dywizyjny nr 33, Koźle, 10 IX 1945 r., 95.

⁴⁰ CAW-WBH, OW IV, sygn. IV.510.4/A.503, Sprawozdanie z wyszkolenia 13 DP za wrzesień 1945 r., b.m., b.d., 4.

Tabela 3

Ruch graniczny na odcinakach kontrolowanych przez 13 Dywizję Piechoty od 10 do 30 września 1945 r.

Odcinek graniczny obsadzony przez jednostka	Ruch do Polski	Ruch do Czechosłowacji
44 Pułk Piechoty	3120 samochodów Armii Czerwonej, 36 motocykli, 86 furmanek i 806 Polaków	3058 samochodów Armii Czerwonej, 146 motocykli, 83 furmanki, 358 Czechów i 28 Niemców.
46 Pułk Piechoty	576 samochodów Armii Czerwonej, 1 motocykl, 29 furmanek, 15 Polaków, 4 Czechów i 3 Niemców	725 samochodów Armii Czerwonej, 16 furmanek, 54 Polaków, 14 Niemców i 2 Czechów
48 Pułk Piechoty	5656 samochodów Armii Czerwonej, 1 motocykl, 13452 Polaków, 5895 Czechów i 2 Niemców	3682 samochodów Armii Czerwonej, 1 furmanka, 8386 Polaków, 5788 Czechów, 30 Niemców oraz 48 innych osób cywilnych

Źródło: CAW WBH, OW IV, sygn. IV.510.4/A.503, Sprawozdanie z wyszkolenia 13 DP za wrzesień 1945 r., b.m., b.d., 4.

W czasie pełnienia przez pododdziały 13 DP służby granicznej, podjęto – w oparciu o rozkaz Naczelnego Dowództwa WP z 13 września 1945 r. – prace nad utworzeniem WOP, a w dowództwach przygranicznych okręgów wojskowych zorganizowano Wydziały WOP. Jednak do czasu sformowania tych wojsk, zadanie zabezpieczenia granicy państwowej spoczywało nadal na regularnych jednostkach WP, które wydzieliły część swych składów osobowych do powstających Oddziałów WOP. Na bazie żołnierzy 13 DP utworzono w październiku pięć komend odcinków WOP, z czego trzy weszły w skład 10 Oddziału WOP (dowództwo w Rybniku), a dwie w skład 11 Oddziału WOP (dowództwo w Kłodzku)⁴¹. Po ich ukończeniu i przeszkoleniu – jednostki

⁴¹ CAW-WBH, OW IV, sygn. I.510.4/A.440, Wykaz jednostek, które ubyły ze składu OW IV we wrześniu 1945 r., b.m., 3 X 1945 r., 48; *ibid.*, sygn. IV.510.4/A.663, Meldunek dowództwa OW IV o przebiegu formowania oddziałów Wojsk Ochrony Pogranicza (dalej: WOP), b.m., 15 XI 1945 r., 52; *ibid.*, 13 DP, sygn. IV.521.13.1, Rozkaz dywizyjny nr 38, Koźle, 18 X 1945 r., 121; Dominiczak, *Wojska Ochrony*, 38–43; Piotrowski, *Śląski Okręg Wojskowy*, 33, 37–38.

dywizji przekazały im 31 października ochraniane odcinki granicy państwowej: „Zgodnie z rozkazem Naczelnego Dowódcy nr 245/org. z dnia 13 IX 1945 r. Oddziały nr 1, 10 i 11 Wojsk Ochrony Pogranicza objęły z dniem 1 XI 1945 r. służbę na granicy Rzeczypospolitej”⁴².

W ciągu kilku kolejnych dni oddziały 13 DP powróciły do swych pokojowych garnizonów na Górnym Śląsku, pozostawiając niezbędne wyposażenie dla strażnic WOP⁴³. Od listopada 1945 r. dyslokacja 13 DP wyglądała następująco:

Będzin:

– 35 pal (koszary przy ul. Sienkiewicza 33);

Chorzów:

– 48 pp (ul. Koszarowa);

Gliwice:

– dowództwo dywizji (ul. Powstańców 28 – pierwszy rozkaz dowództwo dywizji wydało w tym mieście 14 listopada),

– 46 pp (koszary przy ul. Styczyńskiego 1),

– 21 Samodzielny Pluton Samochodowy (ul. Pszczyńska 13),

– Oddział Informacji 13 DP (ul. Młyńska 22);

Tarnowskie Góry:

– 44 pp (koszary przy ul. Opolskiej),

– 16 Samodzielny Dywizjon Przeciwpancerny (ul. Kościuszki);

Zabrze:

– 40 Samodzielny Batalion Saperów (dalej: sbsap.),

– 20 Samodzielny Batalion Łączności (obie jednostki przy ul. Roosevelta).

W miejscowościach tych jednostki te kwaterowały do czasu rozformowania⁴⁴.

Oddziały 13 DP stacjonowały na obszarze Górnego Śląska, gdzie sytuacja przez cały 1945 r. była napięta, gdyż zamieszkiwała go (zwłaszcza

⁴² CAW WBH, SG WP, sygn. IV.501.1/A.646, Meldunek Departamentu WOP nr 1, Warszawa, 7 XI 1945 r., 3.

⁴³ CAW-WBH, OW IV, sygn. IV.510.4/A.7, Rozkaz bojowy dowództwa OW IV nr 001, Katowice, 20 X 1945 r., 1–2.

⁴⁴ CAW-WBH, GZPW, sygn. IV.502.1.149, Wykaz dyslokacyjny jednostek OW IV na dzień 8 I 1946 r., b.d., b.m., 2a; *ibid.*, OW IV, sygn. IV.510.4/A.164, Wykaz dyslokacyjny OW IV na zimę 1945/1946, b.m., 16 XI 1945 r., 67; *ibid.*, sygn. IV.510.4/A.369, Wykaz dyslokacyjny jednostek 13 DP, Gliwice, 23 listopada 1945 r., 66, Garnizonowy wykaz dyslokacyjny OW IV z 1 XII 1945 r., b.m., 3 XII 1945 r., 45–51; *ibid.*, 13 DP, sygn. IV.521.13.1, Rozkaz dywizyjny nr 41, Gliwice, 14 XI 1945 r., 132; Piotrowski, *Śląski Okręg Wojskowy*, 38–39; Jarno, *Terytorialne władze wojskowe*, 165.

w zachodniej części) nadal liczna ludność niemiecka. Jednak z punktu widzenia bezpieczeństwa sytuacja na tym terenie była zasadniczo lepsza niż w innych okręgach wojskowych, a działalność polskiego podziemia niepodległościowego znacznie słabsza. Złożony problem stanowiła natomiast ludność czeska mieszkająca w strefie przygranicznej, która – choć nieliczna – prowadziła antypolską akcję propagandową ukierunkowaną na dążenie do przyłączenia części terenów przygranicznych do Czechosłowacji. Na tym tle dochodziło w połowie 1945 r. do polsko-czechosłowackich sporów granicznych na Śląsku Cieszyńskim, m.in. w powiecie raciborskim, głubczyckim, nyskim i na obszarze ziemi kłodzkiej. Sytuacja stała się tak napięta, że w połowie czerwca do ochrony granicy wysłane zostały jednostki wojskowe: 1 Korpus Pancerny obsadził odcinek od Cieszyna do Prudnika, a jednostki 1 Armii WP odcinek od Prudnika do Karpacza. W tym czasie 13 DP wciąż znajdowała się w trakcie formowania i nie wzięła udziału w ochronie południowej granicy⁴⁵.

Działalność polskiego podziemia niepodległościowego na Górnym Śląsku była znacznie mniej intensywna niż w innych województwach (zwłaszcza we wschodniej i południowej Polsce). Armia Krajowa na terenie województwa śląskiego skupiała w 1944 r. około 25 tys. członków, lecz po oswobodzeniu Górnego Śląska spod okupacji niemieckiej i zaostrzaniu się terroru nowej władzy wspieranej przez oddziały Armii Czerwonej – większość struktur Okręgu Śląskiego Armii Krajowej uległa wiosną 1945 r. likwidacji. Większość jego członków włączyła się w pokojowy nurt życia, lecz represje powodowały, iż część z nich ponownie wracała do pracy konspiracyjnej. We wrześniu 1945 r. na Górnym Śląsku powstał głęboko zakonspirowany Okręg Śląsko-Dąbrowski Zrzeszenia „Wolność i Niezawisłość” (dalej: WiN),

⁴⁵ CAW-WBH, GZPW, IV.502.1.315, Meldunek specjalny GZPW, Warszawa, 4 XII 1945 r., 1, Meldunek dzienny nr 4 na podstawie meldunków dwutygodniowych za okres 1–15 XII 1945 r., b.m., b.d., 12; Meldunek dzienny nr 12 na podstawie sprawozdania miesięcznego za grudzień 1945 r. DOW Śląsk, b.m., 17 I 1946 r., 33; *ibid.*, sygn. IV.502.1.349, Ogólna charakterystyka działalności dywersyjnej band na terenie Śląska w 1945 r., b.m., b.d., 16–17; *Województwo śląskie 1945–1950. Zarys dziejów politycznych*, red. Adam Dziurok, i Ryszard Kaczmarek (Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2007), 104–110. Szerzej na temat stosunków polsko-czechosłowackich w pierwszych latach po II wojnie światowej patrz: Marek Kazimierz Kamiński, *Polsko-czechosłowackie stosunki polityczne 1945–1948* (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1990); Piotr Pałys, *Kłodzko, Racibórz i Głubczyce w stosunkach polsko-czechosłowackich w latach 1945–1947* (Opole: nakładem autora, 1997); Paweł Szymkowicz, *Polsko-czechosłowacki konflikt graniczny na odcinku Śląska Opolskiego i Opawskiego w latach 1945–1947* (Opole: Wydawnictwo Instytutu Śląskiego, 2002).

wchodzący w skład Obszaru Południowego WiN (okręg ten dzielił się na pięć rejonów: bielski, gliwicki, katowicki, nyski i opolski). W północnej części województwa śląskiego działały także struktury Konspiracyjnego Wojska Polskiego, a w jego południowej części niewielkie oddziały partyzanckie na Podbeskidziu. Na terenie Górnego Śląska operowała także konspiracja Narodowych Sił Zbrojnych, która jesienią 1945 r. została rozbita przez aparat bezpieczeństwa, choć na Podbeskidziu oddział kpt. Henryka Flame ps. „Bartek” walczył do początku 1947 r. W rejonie stacjonowania 13 DP jednostki polskiego podziemia niepodległościowego nie prowadziły szerszej aktywności, przez co brak jest w archiwaliach dywizji danych o zaangażowaniu jej oddziałów do działań związanych z jego likwidacją, są jedynie informacje o tym, że używano ich do ochrony ważniejszych obiektów przemysłowych. Na Górnym Śląsku istniało też podziemie niemieckie (Werhwolf), obejmujące niewielkie lokalne organizacje prowadzące działalność wśród ludności niemieckiej, nakłaniające ją do pozostania w dotychczasowych miejscach zamieszkania oraz utrudniające proces polskiego osadnictwa. Jednak działalność Werhwolfu także była niewielka na tym terenie, w związku z czym nie ma informacji o używaniu oddziałów 13 DP do walki z nim⁴⁶.

Najpoważniejszym problemem w rejonie dyslokacji 13 DP w 1945 r. były pospolite bandy rabunkowe oraz grupy dezertersów z Armii Czerwonej, które terroryzowały miejscową ludność. W tym czasie wiele polskich jednostek w OW IV meldowało o niewłaściwym postępowaniu żołnierzy Armii Czerwonej, bezprawnym istnieniu części radzieckich komendantur wojskowych, wywożeniu urządzeń i całych zakładów przemysłowych, zboża i inwentarza żywego czy bezprawnym aresztowaniu polskich obywateli. Dlatego też dowództwo OW IV Śląsk nakazało o wszelkich tego typu przypadkach meldować, co miało w zamierzeniach ograniczyć owe zdarzenia⁴⁷. Ponadto, dowódcy jednostek otrzymali rozkaz zapewnienia bezpieczeństwa w rejonach ich rozlokowania, we współpracy z lokalnymi strukturami Milicji Obywatelskiej i Urzędów Bezpieczeństwa. W tym celu wyznaczone pododdziały miały

⁴⁶ Zygmunt Woźniczka, *Podziemie po 1945 roku na Górnym Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim. Zarys problemu* (Katowice: Wojewódzka Biblioteka Publiczna, 1992): 5–32; *Województwo śląskie 1945–1950*, 363–388; *Atlas polskiego podziemia niepodległościowego 1944–1956*, red. Rafał Wnuk (Warszawa-Lublin: Instytut Pamięci Narodowej, 2007), 418–445.

⁴⁷ CAW-WBH, GZPW, sygn. IV.502.1.440, Pismo dowództwa OW IV o meldowaniu o przypadkach nadużyć ze strony jednostek Armii Czerwonej, b.m., 9 X 1945 r., 102.

patrolować ważniejsze drogi w rejonie zakwaterowania jednostek, kontrolować przemieszczających się po nich ludzi oraz samochody, a podejrzane osoby przekazywać organom bezpieczeństwa lub funkcjonariuszom milicji. Zadania te realizowały wydzielone plutony zwiadowcze 13 DP, wykonujące je tylko podczas ostatnich dwóch miesięcy 1945 r. Stan wyszkolenia tych jednostek był jednak niski, podobnie jak dyscyplina. Miało na to wpływ wykorzystywanie ich do innych zadań (prace gospodarcze w jednostkach, czy służba wartownicza) oraz podjęta w końcu grudnia 1945 r. decyzja o rozformowaniu 13 DP, która spowodowała, że prace nad wyszkoleniem tych plutonów wstrzymano⁴⁸.

Latem 1945 r. rozpoczęło się na Dolnym Śląsku osadnictwo wojskowe w powiatach położonych wzdłuż Odry – nie objęło ono obszaru Górnego Śląska, gdzie osiedlali się głównie cywile (m.in. w rejonie Bytomia, Gliwic i Zabrze). Żołnierze 13 DP starali się im pomagać, widząc ciężkie warunki materialne oraz brak realnego wsparcia ze strony władz lokalnych. Ta sytuacja powodowała rozżalenie, a nastrój w jednostkach się pogarszał. Przyczyniała się do tego także akcja przywracająca pełnię praw ludności zapisanej w czasie wojny na niemiecką listę narodowościową, żołnierze dywizji pochodzący głównie z terenów Górnego Śląska pamiętali bowiem postawy tych osób w czasie wojny. Negatywnie odbierali również obecność na tych terenach ludności niemieckiej. W 1946 r. polskie władze przeprowadziły ogólnokrajową masową akcję jej wysiedlania, jednak żołnierze 13 DP nie wzięli w niej udziału z uwagi na rozformowanie dywizji. W usuwaniu ludności niemieckiej z obszaru Górnego Śląska uczestniczyli jednak latem 1945 r., kiedy nie miało ono jeszcze masowego charakteru. Dane na ten temat są fragmentaryczne, żołnierze dywizji brali w tej akcji udział przez bardzo krótki czas – według Kazimierza Kaczmarka w dniach 1–25 lipca 1945 r. wysiedlili z rejonu Bytomia około 4 tys. Niemców⁴⁹.

W drugiej połowie 1945 r. oddziały 13 DP uczestniczyły w pracach związanych z oczyszczaniem terenów Górnego Śląska z min, niewybuchów, niewypałów oraz porzuconej amunicji, które zagrażały zdrowiu i życiu ludzi oraz utrudniały odbudowę gospodarki. Zakończenie wojny pozwoliło skierować do tych prac większość jednostek saperskich, w tym na terenie Dolnego i Górnego Śląska – oddziały saperskie 1 Armii

⁴⁸ CAW-WBH, OW IV, sygn. IV.510.4A.223, Sprawozdanie z działalności organów zwiadowczych 13 DP za grudzień 1945 r., b.m., 2 I 1946 r., 5–7.

⁴⁹ K. Kaczmarek, „1 Armia WP w pokojowej służbie”, *WPH* 28, nr 2/3 (1983): 178.

WP. Całość działań w tym zakresie miała się odbyć w trzech zasadniczych etapach: rozminowania zasadniczego (do 15 listopada 1945 r.), powtórnego rozminowania (do 15 grudnia 1945 r.) i rozminowania sprawdzającego (od 1 kwietnia do 31 maja 1946 r.). Ze względu na skalę całego przedsięwzięcia – terminów tych nie udało się dotrzymać, przez co główne prace związane z powtórным rozminowaniem przesunięto na 1946 r., a rozminowanie sprawdzające miało się odbyć w 1947 r.⁵⁰

W lipcu 1945 r. podzielono kraj na 7 zasadniczych rejonów rozminowania, wśród których był także Rejon nr 5 obejmujący Górny Śląsk, południową część Dolnego Śląska i Podkarpacie. Na obszarze Górnego Śląska rozminowanie prowadził m.in. 40 sbsap. z 13 DP wraz z przydzielonymi do niego czasowo plutonami saperów wydzielonymi z pułków piechoty dywizji. W celu zaznajomienia saperów z różnego rodzaju amunicją i minami zorganizowano dla nich specjalne zajęcia, na których zapoznawali się ze sposobami ich unieszkodliwiania. W drugiej połowie lipca przeszkolone pododdziały saperskie dywizji skierowano do akcji rozminowania terenów Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego. Pod koniec lipca 40 sbsap. został przesunięty nieco na północ (północna część Wyżyny Śląskiej i Wyżyny Krakowskiej), gdzie prowadził prace w rejonie ograniczonym: od północy linią Częstochowa-Koniecpol, od wschodu – Koniecpol-Wolbrom-Olszów, od zachodu – Olesno-Lubliniec-Tarnowskie Góry, od południa – od Piekara Śląskich do Dąbrowy Górniczej (w razie potrzeby kierowano pododdziały saperskie w rejon Gliwic, Katowic i Zabrze). Z kolei we wrześniu – po objęciu przez jednostki 13 DP służby granicznej – 40 sbsap. prowadził prace w powiecie głubczyckim, kozielskim, niemodlińskim, opolskim, paczkowskim i prudnickim. Skala prac była duża, gdyż tylko w pierwszej połowie tego miesiąca saperzy dywizji unieszkodliwili 18 903 różnych min, 16 212 pocisków artyleryjskich i moździerzowych, 1308 granatów, 730 pancerfaustów, 2093 bomby lotnicze oraz

⁵⁰ CAW-WBH, SG, IV.501.1/A.593, Krótkie sprawozdanie o wykonanych pracach całkowitego rozminowania terytorium Polski w okresie od 15 marca do końca września 1945 r., Warszawa, 11 X 1945 r., 85–98; *ibid.*, sygn. IV.501.1/A.592, Sprawozdanie z zasadniczego etapu rozminowania Polski w 1945 r., b.m., b.d., 29–30, 32, 43. Szerzej o problematyce rozminowania kraju m.in. Zdzisław Barszczewski, *Przywrócone życiu. Rozminowanie ziem polskich* (Warszawa: Bellona, 1998), 78 i nast.; Arkadiusz Ogrodowczyk, *Żołnierze Wojska Polskiego na Śląsku Opolskim i Dolnym 1945–1948* (Opole: Wydawnictwo Instytutu Śląskiego, 1978), 35–38; Zygmunt Wojdalski, *Wojsko społeczeństwu 1944–1948* (Warszawa: Wydawnictwo MON, 1982), 42–46; Franciszek Kaczmarek i Stanisław Soroka, *Wojska inżynierne LWP 1945–1979* (Warszawa: Wydawnictwo MON, 1982), 184–185 i 208–210.

ponad 6,6 tys. zapalników. Z kolei w październiku były to 54 722 miny przeciwpiechotne, 37 246 min przeciwpancernych, 958 granatów, 8320 pocisków artyleryjskich, 2934 pociski moździerzowe i 788 pancerfaustrów. Według sprawozdania dowództwa batalionu – jego saperzy oraz plutony saperskie 44, 46 i 48 pp w okresie od 3 września do końca października rozminowały 1,9 tys. km² (w tym 300 km² silnie zaminiowanych). Łącznie w ciągu II połowy 1945 r. – według Zdzisława Barszczewskiego – pododdziały batalionu unieszkodliwiły 172 296 różnego rodzaju min, a według Arkadiusza Ogrodowczyka – 153 863 miny i 37 998 sztuk amunicji. Prace z tego zakresu saperzy batalionu prowadzili do końca 1945 r., tj. do czasu wydania rozkazu o rozwiązaniu 13 DP⁵¹. Działalność saperów zawsze obarczona jest ryzykiem, towarzyszyło ono również żołnierzom 40 sbsap. Przykładowo – 24 września sap. Zdzisław Majchrzak zginął w trakcie wykręcania zapalnika z miny, 3 października sap. Wojciech Siatko został ranny w wyniku wybuchu miny i wkrótce zmarł, a 22 października sap. Władysław Blanowski stracił życie po wybuchu miny w trakcie przejścia przez pole minowe⁵².

Latem 1945 r. oddziały 13 DP wzięły udział w akcji żniwnej. Wydzielone grupy żołnierzy z 35 pal oraz z 46 i 48 pp prowadziły prace rolne w powiecie będzińskim, a z 44 pp – w powiecie gliwickim. Z żołnierzy poszczególnych pułków utworzono kilkudziesięcioosobowe brygady rolne, wyposażone w niezbędną liczbę koni, wozów konnych i maszyn rolnych, a wyznaczeni oficerowie utrzymywali stały kontakt z lokalnymi władzami cywilnymi. W jednostkach dywizji prowadzono też wśród żołnierzy działania propagandowe pokazujące znaczenie akcji żniwnej, która – wedle raportów – miała się spotkać z pozytywnym odzewem. Duże zaangażowanie żołnierzy spowodowało, że pododdziały 13 DP użyte do tej akcji zajęły drugie miejsce wśród związków taktycznych OW IV, kosząc zboże z niemal 3,5 tys. ha. Oprócz tego

⁵¹ CAW WBH, OW IV, sygn. IV.510.4/A.725, Meldunek dowództwa 13 DP za okres 1–15 IX 1945 r., b.m., 20 IX 1945 r., 29; Meldunek dowództwa 13 DP za październik 1945 r., Gliwice, 3 XI 1945 r., 222; *ibid.*, sygn. IV.510.4/A.1227, Plany powiatów rozminowanych przez pododdziały saperskie 13 DP za okres od września do października 1945 r., b.m., 20 XI 1945 r., 1–15; Piotrowski, *Śląski Okręg Wojskowy*, 53; Barszczewski, *Przywrócone życiu*, 210–211, 235–238, 248; Kaczmarski i Soroka, *Wojska inżynieryjne*, 346–353; Ogrodowczyk, *Żołnierze Wojska*, 45, 49; Wojdalski, *Wojsko społeczeństwu*, 83, 86.

⁵² CAW WBH, OW IV, sygn. IV.510.4/A.725, Doniesienie o wypadku nadzwyczajnym, b.m., 24 IX i Doniesienie o wypadku nadzwyczajnym, b.m., 22 X 1945 r., 61, 176; *ibid.*, GZPW, sygn. IV.502.1.440, Meldunek specjalny dowództwa OW IV o wypadkach nadzwyczajnych za okres 10–18 X 1945 r., b.m., 20 X 1945 r., 84.

żołnierze pomagali miejscowej ludności w naprawie maszyn rolniczych oraz sprawowali opiekę weterynaryjną nad zwierzętami hodowanymi i końmi. Po zakończeniu akcji żniwnej większość żołnierzy 13 DP powróciła do swych garnizonów, lecz niewielka część została zaangażowana do jesiennej akcji siewnej zbóż ozimych⁵³.

Najważniejszym elementem życia codziennego żołnierzy pozostawało szkolenie, które z uwagi na powierzanie dywizji szeregu wspomnianych wcześniej zadań (np. ochrona granicy, akcje rolne, rozminowywanie okolicznych powiatów, czy zapewnienie ich bezpieczeństwa) było prowadzone niesystematycznie i zasadniczo na niższych szczeblach (batalionu, kompanii, plutonów, drużyn). Za powstałą sytuację odpowiadali w głównej mierze służący w dywizji oficerowie radzieccy, którzy, zajmując kluczowe stanowiska dowódcze, często słabo przykładali się do swych obowiązków. Podobnie zachowywało się wielu młodszych polskich oficerów, co było niejako naturalnym zjawiskiem w sytuacji braku rzetelnej kontroli procesu wyszkolenia poszczególnych oddziałów. Dodatkowe zadania stanowiły dla żołnierzy duże obciążenie, co przekładało się na poziom szkolenia, który dowództwa jednostek zaczęły systematycznie kontrolować dopiero jesienią 1945 r. Wyniki nie były optymistyczne. Przykładowo, w trakcie kontroli przeprowadzonej pod koniec września 1945 r. w 46 pp stwierdzono, iż zajęcia szkoleniowe odbywały się nieregularnie, przez co żołnierze mieli dużo wolnego czasu, który nie zawsze najlepiej wykorzystywali. Na niskim poziomie miała stać również praca polityczno-wychowawcza (sprowadzająca się w praktyce do indoktrynacji żołnierzy) – zajęcia z tego zakresu oraz pogadanki polityczne odbywały się sporadycznie, a gazetki ściennie nie były na bieżąco aktualizowane. W rezultacie poziom wyszkolenia oddziałów dywizji jesienią 1945 r. pozostawiał wiele do życzenia i zapewne nie uległ znaczącej poprawie do czasu jej rozformowania⁵⁴.

Problemem był także niezadowalający poziom dyscypliny, na co wpływ miało wiele czynników, jak np. niskie morale wojska, uwarunkowania polityczne, ekonomiczne, społeczne i rodzinne, a także będąca skutkiem kilkuletniej wojny demoralizacja żołnierzy. Kierownictwo

⁵³ CAW-WBH, GZPW, sygn. IV.502.1.440, Sprawozdanie z prac 1 Armii WP za okres sierpień–wrzesień 1945 r., b.m., 29 IX 1945 r., 8; Ogrodowczyk, *Żołnierze Wojska*, 143; Zygmunt Wojdalski, „Akcje rolne Ludowego Wojska Polskiego w latach 1945–1947”, *WPH* 23, nr 1 (1977): 156–159.

⁵⁴ CAW-WBH, 13 DP, sygn. IV.521.13.1, Rozkaz dywizyjny na 35, Koźle, 26 IX 1945 r., 108–109.

wojska dążyło do wyrobienia w nich pożądanej postawy ideologicznej, czego nieodzownym elementem było uznawanie przez żołnierzy rządów w kraju za jedyne legalne źródło władzy narodu. Z tym jednak w połowie lat czterdziestych był poważny problem, gdyż dla znacznej części polskiego społeczeństwa powojenne władze były rządami narzuconymi Polsce przez Związek Radziecki. Większość żołnierzy służących w 13 DP pochodziła z poboru, przez co ich poglądy odzwierciedlały ówczesne nastroje społeczne – które nierzadko ukazywały nieufność lub wręcz wrogość wobec nowej rzeczywistości. Kształtowaniu wśród żołnierzy postaw przychylnych wobec armii zdecydowanie nie sprzyjała obecność w WP (w tym również w omawianej dywizji), oficerów radzieckich zajmujących większość kierowniczych stanowisk. Wszystko to skłoniło władze do intensyfikacji działań agitacyjno-propagandowych, usuwania z armii tzw. elementu wrogiego klasowo lub niepewnego politycznie oraz zaostrzenia represji wobec żołnierzy⁵⁵.

Ściganiem przestępstw w dywizji zajmował się Prokurator Wojskowy 13 DP – stanowisko to od 17 lipca 1945 r. obsadzał por. Jan Kozłowski, a funkcję oficera śledczego pełnił kpt. Tadeusz Orlewicz. Po przeprowadzeniu śledztwa, w przypadku wykrycia przestępstwa – prokurator umarzał sprawę lub przekazywał ją do rozpatrzenia przez Wojskowy Sąd Polowy 13 DP. Były to dwa organy przydzielone do 13 DP, lecz niewchodzące do jej organicznego składu. Posiadały one własne, odrębne etaty i działały w oparciu o wytyczne własnych organów wyższego szczebla, współdziałając ściśle ze sobą oraz z dowództwem dywizji (zwłaszcza Wydziałem Polityczno-Wychowawczym). Wojskowy Sąd Polowy 13 DP utworzono w połowie czerwca 1945 r. (w oparciu o etat OSW/10). Od 18 czerwca kierował nim por. Marian Ilnicki. Etatowo sąd miał się składać z: przewodniczącego, dwóch sędziów, sekretarza, szefa kancelarii oraz szofera i gońca (siedmiu ludzi, w tym pięciu oficerów). Sąd ten – wraz z Wojskową Prokuraturą 13 DP – zajmował się sprawowaniem wymiaru sprawiedliwości w związku taktycznym, był to niestety element niechlubnej polityki represyjnej państwa⁵⁶.

⁵⁵ *Wojsko Polskie na froncie wschodnim 1943–1945. Wybór materiałów źródłowych*, wybór i oprac. C. Grzelak, Stańczyk i Zwoliński, Warszawa 1994, 156–157; Łukasz Kamiński, *Polacy wobec nowej rzeczywistości 1944–1948: formy pozainstytucjonalnego, żywiołowego oporu społecznego* (Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2000), 224–227.

⁵⁶ Andrzej Wesołowski, *W cieniu wojny i polityki. Sądownictwo Wojska Polskiego na froncie wschodnim w latach 1943–1945* (Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2003), 171–174. Podstawą funkcjonowania i organizacji wojskowej służby sprawiedliwości były dekrety

Latem 1945 r. rozformowano Wydział Sądownictwa Wojennego oraz sądy i prokuratury związków operacyjnych (m.in. 1 i 2 Armii WP oraz 1 Korpusu Pancernego), a także likwidowanych związków taktycznych. W wyniku tych działań, wojskowe sądy i prokuratury okręgowe przejęły 4 października nadzór nad działalnością sądów i prokuratur dywizyjnych. W przypadku 13 DP kierowanie sądem i prokuraturą przejęły: Wojskowy Sąd Okręgowy i Wojskowo Prokuratura Okręgowa Śląskiego OW w Katowicach (wiosną 1946 r. organy te przeniesiono je do Wrocławia wraz z całym dowództwem okręgu)⁵⁷.

Szczególnie złą sławą okryła się Informacja Wojskowa, będąca organem systemu represji władz komunistycznych w armii. Została ona zorganizowana i wyszkolona przez oficerów radzieckiego kontrwywiadu wojskowego, którzy zajmowali w niej zresztą większość najważniejszych stanowisk. Także przy 13 DP utworzono – w oparciu o odrębny etat – Oddział Informacji podległy (podobnie jak takie same wydziały w innych związkach taktycznych) jedynie własnym organom wyższego szczebla, które odpowiadały przed Głównym Zarządem Informacji WP. W Wydziale Informacji 13 DP również dominowali oficerowie radzieccy: jego szefem od 21 lipca 1945 r. był mjr Mikołaj Kodoczigow (wcześniej w Wydziale Informacji 1 Armii WP), a zastępcą szefa – kpt. Siergiej Wasnin⁵⁸.

W 13 DP najczęstszą przyczyną naruszeń dyscypliny przez żołnierzy były kwestie natury ekonomicznej, zniszczenia wojenne znalazły bowiem odbicie nie tylko w złej sytuacji ekonomicznej społeczeństwa,

Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z 23 IX 1944 r. „Prawo o ustroju sądów wojskowych i prokuratury wojskowej” oraz „Kodeks Karny WP” uzupełnione następnie „Kodeksem Wojskowego Postępowania Karnego” z 23 VI 1945 r. Szerzej o wojskowej służbie sprawiedliwości po 1945 r.: Robert Ostafiński-Bodler, *Sądy wojskowe w Polskich Siłach Zbrojnych i ich kompetencje w sprawach karnych w latach 1914–2002* (Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2002), 259–339.

⁵⁷ CAW-WBH, SG WP, sygn. IV.501.1/A.376, Wykaz wojskowych prokuratur okręgowych, prokuratury Marynarki Wojennej, Polskich Kolei Państwowych i Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego z 10 XII 1945 r., Warszawa, b.d., 157. Wojskowy Sąd Okręgowy w Katowicach powstał z przekształcenia Wojskowego Sądu Polowego 2 Armii WP, a na jego czele stanął dotychczasowy prezes sądu 2 Armii WP płk Stefan Piekarski (Krzysztof Szwaagrzyk, „Wojskowy Sąd Okręgowy IV w latach 1945–1954”, *Zeszyty Historyczne WIN-u* 14/(2000)/: 103–106).

⁵⁸ Władysław Tkaczew, *Powstanie i działalność organów informacji Wojska Polskiego w latach 1943–1948. Kontrwywiad wojskowy* (Warszawa: Wydawnictwo Bellona, 1994): 10, 61; Arkadiusz Machniak, „Informacja Wojska Polskiego – sowiecki model wojskowego aparatu bezpieczeństwa”. *Prace Historyczno-Archiwalne* 36, (2024): 179–191; Czesław Grzelak, „Oficerowie radzieccy w WP w latach 1943–1945”, *Wojsko i Wychowanie* 2/3 (1991): 44–46

ale także i w sytuacji socjalno-bytowej ówczesnego wojska. Na porządku dziennym były też inne negatywne zjawiska, jak np. nadużywanie alkoholu, zwłaszcza wśród kadry oficerskiej i podoficerskiej. Obyczaj ten praktykowano nie tylko w koszarach, ale również w miejscach publicznych, co skutkowało licznymi awanturami. Skala zjawiska jest trudna do oszacowania, lecz musiała być znaczna – skoro 26 października 1945 r. dowództwo OW IV wydało w tej sprawie ostry rozkaz, zamieszczony także w rozkazie dywizyjnym 13 DP: „W ostatnim czasie zaszły wypadki, że oficerowie Sztabu Dywizji, pułków i samodzielnych jednostek gremialnie odwiedzają lokale restauracji, gdzie wraz ze swymi podwładnymi urządzają pijatyki. Swoim nielicującym zachowaniem się podrywają autorytet Dywizji i macierzystej Jednostki. W związku z powyższym rozkazuję: 1. Zabraniam kategorycznie przebywania w restauracjach osobom wojskowym; 2. Dowódcom oddziałów i samodzielnych jednostek przeprowadzić pogadanki z całym składem osobowym na temat: Dyscyplina wojskowa i jej znaczenie oraz Walka oficera o autorytet swego oddziału; 3. Wszystkich tych, którzy naruszają niniejszy rozkaz pociągnąć do odpowiedzialności; 4. Dowódcom oddziałów i komendantom garnizonów zwrócić specjalną uwagę na przestrzeganie niniejszej instrukcji oraz na zaprowadzenie należytego porządku w garnizonach”⁵⁹. Trudno jednak stwierdzić na ile przyniosło to poprawę sytuacji, picie alkoholu było bowiem w owym czasie tolerowane przez dowództwa jednostek – o ile nie prowadziło do gorszących zająć w miejscach publicznych, a wykryte przypadki często pozostawały nieujawnione.

Za stan dyscypliny w dużej mierze odpowiadali oficerowie z Armii Czerwonej, często podchodzący do swych obowiązków w sposób lekceważący. Przykładem może być sytuacja w 21 Samodzielnej Samochodowej Kompanii Podwozu: „Na skutek karygodnego niedbalstwa i opieszałości, tak oficerów, jak i szeregowych auto-kolumn dywizji, w krótkim czasie miał miejsce cały szereg wypadków. Zasadniczą przyczyną tych wypadków jest złe kierownictwo d-ców auto-kolumn, a także i niedopilnowanie ze strony Szefa Służby Samochod. Dyw. por. Kozakowa, który sam rozbił 3 maszyny i pomimo mego wyraźnego rozkazu przyjął dla dywizji 3 auta niezdatne do użytku. D-ca komp. Samochodowej por. Czepielow traci czas na pijaństwie i wożeniu

⁵⁹ AIPN, Wojskowy Sąd Polowy 13 DP, sygn. 827.930, Rozkaz dowództwa Śląskiego OW nr 0/223 opublikowany w rozkazie 13 DP, Koźle, z 26 X 1945 r., 88.

dziewcząt autami, nie obchodzi go natomiast zupełnie wyszkolenie bojowe i fachowe przeszkolenie podległych mu szeregowych. Cały czas poświęca wyłącznie sprawom prywatnym [...]. Nie lepiej sprawa przedstawia się w pułkach. Samochody nie są wg regulaminu właściwie wykorzystywane, w szoferach znajdują się różni niepowołani, na platformach oprócz ładunku wielka ilość osób prywatnych i stąd też wynikają ciągle uszkodzenia i wypadki”⁶⁰. Sytuacja w kwestii dyscypliny musiała być poważna, skoro w rozkazie dywizyjnym z 15 czerwca 1945 r. znajdujemy na ten temat następującą informację: „W większości pułków ludzie wałęsają się bez zajęć szkolnych, oficerowie na własną rękę odchodzą z zajęć, gdzie się komu podoba. W korpusach oficerskich niektórych jednostek brak dyscypliny, powstaje natomiast chuligaństwo i pijaństwo, łażenie po mieście, co podrywa autorytet oficera, jego jednostki i w ogóle całej Armii Polskiej. 1 czerwca 1945 r. w związku z rozluźnieniem dyscypliny w 44 p.p., samowolnie poszedł na rynek pomocnik szefa sztabu, ppor. Mozgalow Wasyl syn Jana, gdzie był zatrzymany przez patrol Komendy Wojennej i przy prowadzeniu go na wartę usiłował uciekać, wówczas był zabity. Ten wypadek dużo mówi o złej dyscyplinie i jej rozluźnieniu w jednostkach”⁶¹.

Nie było to odosobnione zdarzenie, gdyż w rozkazach dywizyjnych odnotowano szereg podobnych wykroczeń. Przykładowo, 5 sierpnia 1945 r. mjr Michał Półtoracki otrzymał 10-dniowy areszt domowy za brak właściwej kontroli nad utrzymaniem sprzętu inżynierskiego w dywizji⁶². Trzy dni później w rozkazie dywizyjnym nr 27 zapisano kolejne informacje o naruszeniu dyscypliny przez oficerów Armii Czerwonej: „Por. Kozakow Szeł Służby Samochodowej 13 DP, za pijaństwo i postęпки niegodne oficera, został usunięty z zajmowanego stanowiska. Por. Archangielski został aresztowany za rabunek i oddany do dyspozycji prokuratora 13 Dywizji Piechoty. Kpt. Prochorenko za podobne czyny otrzymał surową naganę z groźbą wszczęcia postępowania karnego, w razie powtórzenia się wykroczenia. Dnia 4 sierpnia 1945 r. o godz. 13-tej zwrócili się funkcjonariusze Miejskiego Urzędu Bezpieczeństwa do kpt. Wasiljewa, Szefa Służby Chemicznej 13 DP, z prośbą o pomoc

⁶⁰ CAW-WBH, 13 DP, sygn. IV.521.13.1, Rozkaz personalny nr 5, Katowice, 16 VI 1945 r., 37–38.

⁶¹ Ibid., Rozkaz personalny nr 4, Katowice, 15 VI 1945 r., 35–36.

⁶² AIPN, Wojskowy Sąd Polowy 13 DP, sygn. 827.930, Rozkaz oficerski nr 26, Zabrze, 5 VIII 1945 r., 56.

przy aresztowaniu Niemca, członka partii hitlerowskiej. Po aresztowaniu Niemca, funkc. Bezp. Publ. zaczęli rabować wspólnie z kpt. Wasiljewem mieszkanie przyaresztowanego i sąsiednie⁶³. Warto tu zaznaczyć, że Wasiljew został ukarany jedynie 5-dniowym aresztem.

Na podstawie powyższych przykładów można wyciągnąć wniosek, że oficerowie radzieccy – wbrew oficjalnym raportom – słabo przykładali się do obowiązków służbowych i często to właśnie oni stanowili przyczynę braku dyscypliny oraz nienajlepszego wyszkolenia dywizji, ponieważ zamiast się tym zajmować, poświęcali dużą część czasu na suto zakrapiane alkoholem „spotkania towarzyskie”. Tego typu zachowania niewątpliwie musiały budzić niezadowolenia wśród polskich oficerów. Niewiele jednak mogli w tej kwestii zrobić, gdyż nie tylko dowództwo 13 DP, ale i dowództwo Śląskiego OW IV oraz władze centralne WP były latem 1945 r. zdominowane przez oficerów oddelegowanych z Armii Czerwonej.

Dowództwo 13 DP, dostrzegając problemy dyscyplinarne, szybko podjęło działania zmierzające do naprawy sytuacji. Już w połowie czerwca nakazano jak szybciej zaprowadzić porządek w oddziałach. Zabroniono m.in. dowódcom jednostek wydawania na własną rękę przepustek żołnierzom, zgodę na nie musiał wydać sztab jednostki. Sztaby miały utworzyć patrole oficerskie dla kontrolowania żołnierzy chodzących po mieście i ich zatrzymywania w przypadku stwierdzenia braku ważnej przepustki. Z kolei rozkazem z 19 czerwca 1945 r. dowódca dywizji – z uwagi na wykryte nadużycia – zabronił żołnierzom samodzielnego rekwirowania wszelkich pojazdów samochodowych i furmanek konnych. Trudno jednak stwierdzić na ile wspomniane rozkazy były w praktyce respektowane⁶⁴.

Wysiłki podejmowane przez dowództwo 13 DP w celu podniesienia poziomu dyscypliny przynosiły z początku niewielkie efekty. W okresie od 1 lipca do 31 października 1945 r. odnotowano w dywizji 253 przypadki dezercji i samowolnych oddaleń się żołnierzy (z czego 39 w lipcu, 84 w sierpniu, 56 we wrześniu i 74 w październiku), spośród których jedynie 88 dobrowolnie powróciło do jednostek, a 35 zatrzymano i przekazano wojskowemu wymiarowi sprawiedliwości

⁶³ Ibid., Rozkaz oficerski nr 27, Zabrze, 8 VIII 1945 r., 58.

⁶⁴ CAW-WBH, 13 DP, sygn. IV.521.13.1, Rozkaz personalny nr 4, Katowice, 15 VI 1945 r., 36; AIPN, Wojskowy Sąd Polowy 13 DP, sygn. 827.930, Rozkaz dywizyjny nr 9, Katowice, 19 VI 1945 r., 13.

(18 osądzono za dezercję)⁶⁵. O problemie tym mówi jeden z raportów Dowództwa OW IV Śląsk z końca września 1945 r.: „Jak i w poprzednich okresach, tak i teraz największa ilość wypadków miała miejsce w 13 DP; ogółem 48, w tym 25 dezercji [tu mniejsza liczba, niż w raporcie wspomnianym powyżej – W.J.] i 12 postrzałów wskutek nieostrożnego obchodzenia się z bronią. Przed aparatem pol.-wych. 13 DP postawiono jako centralne zadanie walkę z masowością nadzwyczajnych wypadków, a szczególnie dezercji, wszczęta jednak przez nich akcja przynosi słabe rezultaty. Jedną z głównych przyczyn tego stanu jest okoliczność, że większość żołnierzy 13 DP pochodzi ze Śląska i stacjonuje stosunkowo niedaleko swych domów, otrzymawszy więc list o ciężkiej sytuacji materialnej swoich rodzin i o braku opieki nad nimi ze strony władz, rzucają wszystko i jadą na tzw. «polski urlop», aby osobiście dopomóc rodzinie. Wielu z nich, po unormowaniu warunków domowych wraca do jednostki”⁶⁶. Dopiero w kolejnych tygodniach stan dyscypliny w dywizji zaczął się powoli poprawiać, co stwierdził meldunek z 6 grudnia 1945 r., według którego liczba dezercji (w których dotychczas przodowała 13 DP) wyraźnie zmalała – do 4 przypadków w pierwszym tygodniu grudnia, z czego dwóch żołnierzy powróciło dobrowolnie⁶⁷.

Główną rolę w sprawach związanych z dyscypliną odgrywał Wojskowy Sąd Polowy 13 DP działający od 15 czerwca 1945 r. do stycznia 1946 r., a więc przez zaledwie pół roku. Miało to oczywiście wpływ na relatywnie małą liczbę skazanych żołnierzy, która wniosła ogółem 71, najwięcej wyroków dotyczyło przestępstw przeciwko obowiązkowi wojskowemu, czyli dezercji i samowolnych oddaleń się (przykładowo: art. 115 – 17 przypadków, art. 118 – 11 przypadków, art. 120 – sześć przypadków), przestępstw przeciwko obowiązkom służbowym (przykładowo: art. 160 – trzy przypadki), występów przeciwko porządkowi wojskowemu (przykładowo: art. 163 – trzy przypadki, art. 170 – dwa przypadki, art. 169 – jeden przypadek) oraz przestępstw przeciwko

⁶⁵ CAW-WBH, OW IV, sygn. IV.510.4A.2, Wykaz przypadków dezercji i samowolnych oddaleń zarejestrowanych przez wojskowe prokuratury OW IV w okresie od 1 lipca do końca października 1945 r., b.m., 31 X 1945 r., 15.

⁶⁶ CAW-WBH, GZPW, sygn. IV.502.1.440, Meldunek dwutygodniowy dowództwa OW IV za okres 15.09–1.10.1945 r., b.m., 3 X 1945 r., 21.

⁶⁷ CAW-WBH, GZPW, sygn. IV.502.1.315, Meldunek dzienny nr 4 na podstawie meldunków dwutygodniowych za okres 1–15 XII 1945 r., Warszawa, 6 I 1945 r., 13.

mieniu wojskowemu (przykładowo: art. 178 – dwa przypadki, art. 171, 172 i 177 – po jednym przypadku)⁶⁸.

W pierwszym okresie działalności (od połowy czerwca do końca września) Wojskowy Sąd Polowy 13 DP skazał 16 żołnierzy, z czego siedmiu za samowolne oddalenie się, po trzech – za przestępstwa przeciwko mieniu wojskowemu i za rabunek mienia cywilnego, dwóch – za dezercję, oraz jednego – za nieostrożne obchodzenie się z bronią. W drugim okresie działalności sądu obejmującym IV kwartał 1945 r. wpłynęło 55 aktów oskarżenia (w tym osiem przeciwko oficerom). Podobnie jak wcześniej, także i w tym kwartale najwięcej wyroków dotyczyło przestępstw samowolnego oddalenia się – 14 przypadków oraz przestępstw przeciwko mieniu wojskowemu – 12 przypadków. Pozostałe to wyroki za: dezercję (trzy przypadki), przestępstwa przeciwko życiu (trzy przypadki), nielegalne posiadania broni (trzy przypadki) oraz czyny hańbiące honor wojskowy (dwa przypadki). Reszta spraw dotyczyła innych przestępstw (np. rabunku mienia cywilnego, czy przestępstw samochodowych). Jako główną przyczynę tych czynów nadal wskazywano niedostateczne zaopatrzenie żołnierzy (w żywność i umundurowanie), złe warunki zakwaterowania oraz niechęć przełożonych do wydawania podwładnym przepustek na wyjazdy do domu. Z kolei przypadki rabowania mienia należącego do ludności cywilnej odnosiły się zazwyczaj do przestępstw dokonywanych wobec osób narodowości niemieckiej, w owym czasie według znacznej części żołnierzy nie były one czynami hańbiącymi mundur polskiego żołnierza⁶⁹.

Zazwyczaj sąd za powyższe przestępstwa skazywał sprawców na karę więzienia od kilku miesięcy do kilku lat. Przykładowo w pierwszym wyroku Wojskowego Sądu Polowego 13 DP wydanym 21 sierpnia 1945 r. szereg. Stanisław Marchewka za samowolne oddalenie się z jednostki otrzymał wyrok półtora roku więzienia (mimo że po kilku dniach powrócił do niej z własnej woli). W kolejnym wyroku zapadłym trzy dni później za podobny czyn szereg. Stanisława Soję skazano na karę 14 miesięcy więzienia. Surowe wyroki wydawano także wobec żołnierzy Armii Czerwonej służących w dywizji. Przykładowo 1 września sąd wymierzył starszemu lejtnantowi Mikołajowi Archangielskiemu karę

⁶⁸ AIPN, Wojskowy Sąd Polowy 13 DP, sygn. 827.925, Rejestr spraw z 1945 r., b.m., b.d., 26–31.

⁶⁹ AIPN, Wojskowy Sąd Polowy 13 DP, sygn. 827.931, Sprawozdanie z działalności od 15 czerwca do 30 września 1945 r., b.m., b.d., 24–26 i Sprawozdanie z działalności za IV kwartał 1945 r., b.m., 10 I 1946 r., 50–53.

dwóch lat więzienia i degradację do stopnia starszyny (w polskiej armii odpowiadał mu stopień starszego sierżanta) za dwukrotny rabunek mienia cywilnego. Za podobny czyn 20 września skazano Polaka ppor. Tadeusza Palusa również na karę dwóch lat więzienia oraz na degradację do stopnia szeregowca. Z kolei za zagubienie teczki z tajnymi dokumentami przez por. Bogusława Skarbka w czasie jej przewożenia sąd skazał go 6 listopada na karę pięciu lat więzienia z zawieszeniem jej wykonania na pięć lat. Przed obliczem sądu stawali także żołnierze dopuszczający się wielu innych przestępstw, jak np. ppor. Stanisław Kleczyński skazany 26 listopada za nieuzasadnione użycie broni i śmiertelne postrzelenie osoby cywilnej w lokalu gastronomicznym 14 października – na karę dwóch lat więzienia. Oficerowie dopuszczali się także tzw. haniebnych czynów, np. por. Kazimierz Buc 11 grudnia 1945 r. został skazany na karę dwóch lat więzienia za gwałt⁷⁰. Są to przykładowe wyroki Wojskowego Sądu Polowego 13 DP, będące egzemplifikacją polityki karnej prowadzonej w 1945 r. Warto jeszcze dodać, że w odczuciach żołnierzy 13 DP zasądzane kary były wysokie, co świadczyć mogło o niskim poziomie moralnym będącym konsekwencją wojny oraz braku poczucia odpowiedzialności wojskowych za własne czyny, co dotyczyło zarówno podoficerów i szeregowych, jak i oficerów. Jednak w skali całego stanu osobowego 13 DP liczba przypadków niestosowania się do rygorów służby wojskowej była relatywnie mała. W dokumentach można znaleźć także szereg informacji o dużym zaangażowaniu żołnierzy w wykonywanie swych obowiązków, czego przykładem może być meldunek o postawie szeregowego z 48 pp: „W nocy z dnia 14.6.1945 r. nieznany bandyta usiłował przeprowadzić rabunek zakładu zaopatrzenia Dyw. Dzięki sumiennemu pełnieniu obowiązków służby wartownika, bandyta został schwytany i rozbrojony”⁷¹.

Warto wspomnieć, że w jednostkach 13 DP często odnotowywano nienajlepsze nastroje związane ze stosunkiem do Polskiej Partii Robotniczej i Związku Radzieckiego, co zapewne także przekładało się na poziom dyscypliny i przypadki dezercji. W ocenie dowództwa dywizji na początku grudnia 1945 r. tak określono przyczyny niskiej

⁷⁰ AIPN, Wojskowy Sąd Polowy 13 DP, sygn. 827.933, Wyrok nr 1, b.m., 21 VIII 1945 r., 3; Wyrok nr 2, b.m., 24 VIII 1945 r., 4–5; Wyrok nr 3, b.m., 1 IX 1945 r., 6–7; Wyrok nr 8, b.m., 20 IX 1945 r., 21–22; Wyrok nr 33, b.m., 6 XI 1945 r., 84–86; Wyrok nr 34, b.m., 26 XI 1945 r., 87–89; Wyrok nr 40, b.m., 11 XII 1945 r., 103–109.

⁷¹ AIPN, Wojskowy Sąd Polowy 13 DP, sygn. 827.930, Rozkaz dywizyjny nr 6, Katowice, 17 VI 1945 r., 8.

dyscypliny: „W dywizji odczuwa się brak silnej ręki, zarówno ze strony dowództwa liniowego, jak i aparatu pol.-wych. Ogólne utyskiwania wywołuje zły stan zaopatrzenia mundurowego, a troska oficerów pol.-wych. o byt żołnierzy jest prawie żadna”⁷².

Również w relacjach z żołnierzami jednostek Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego (dalej: KBW) dochodziło do sytuacji spornych lub wręcz konfrontacyjnych. Przykładem mogą być wydarzenia, do których doszło w dniach 9–11 maja 1945 r. w Katowicach. Tego dnia ppłk A. Zakrzewski (szef sztabu dywizji) zwrócił się do gen. dyw. Aleksandra Zawadzkiego (wojewody śląskiego) o pomoc w zakwaterowaniu oddziałów. Wojewoda wezwał z kolei ppłk. Mikołaja Gawryluka (dowódcę 1 Brygady KBW) i w trójkę podjęli decyzję o przekazaniu tzw. koszar raciborskich zajmowanych dotąd przez oddziały wspomnianej brygady. Po przybyciu do nich ppłk M. Gawryluk przekazał dla potrzeb 13 DP tylko jeden budynek, jedną bramę wjazdową i część podwórza, co wywołało spór. Ppłk A. Zakrzewski objął w zarząd część koszar wraz z częścią magazynów i nie chciał wydać żołnierzom KBW znajdujących się w nich zapasów, które jego zdaniem miały stać się własnością 13 DP. Stało się to przyczyną szybko narastającej wrogości pomiędzy żołnierzami obu formacji, zaś ppłk A. Zakrzewski i ppłk M. Gawryluk (zajęci sprawami organizacyjnymi swych jednostek) przez trzy dni nie znaleźli czasu, by spotkać się ponownie i wyjaśnić sytuację. 11 maja do dowództwa I Brygady KBW przybyli przedstawiciele 7 Pułku KBW z Kielc po poniemieckie sienniki, co doprowadziło do zaognienia sytuacji. Podpułkownik M. Gawryluk rozkazał je zabrać, lecz wartę przy nich pełnili żołnierze z 13 DP, którzy – nie mając w tej sprawie rozkazów z dowództwa własnej dywizji – odmówili ich wydania. Żołnierze z 7 Pułku KBW (około 30 ludzi) zabrali je więc siłą (warta nie posiadała broni) i załadowali na furmankę. Wówczas przybył ppłk Szelestow (kwatermistrz dywizji) wraz z dwoma oficerami i zabronił wywiezienia sienników, ale żołnierze KBW go nie posłuchali. Zaraz potem kwatermistrz dywizji zaprosił do siebie dowódcę przybyłego plutonu KBW, chcąc go wylegitymować. Na tym tle doszło do kolejnej scysji, w trakcie której żołnierze 13 DP chcieli rozbroić wspomnianego dowódcę plutonu. Gdy dostrzegli to przez okno żołnierze KBW na placu wybuchło zamieszanie, w trakcie którego ktoś oddał strzał z karabinu. Sytuację

⁷² CAW-WBH, OW IV, sygn. IV.510.4/A.663, Meldunek miesięczny dowództwa OW IV za listopad 1945 r., b.m., 8 XII 1945 r., 127.

uratował dowódca plutonu KBW, który wybiegł z budynku zajmowanego przez 13 DP. Na szczęście obyło się bez ofiar, a całe to wydarzenie prokuratura wojskowa uznała za przykre nieporozumienie⁷³.

Tragiczne konsekwencje miała za to sytuacja z 18 lipca 1945 r.: około godz. 15.00 doszło do wybuchu amunicji zgromadzonej w poniemieckim drewnianym magazynie znajdującym się na polu w pobliżu koszar na południowych przedmieściach Zabrza. Był on słabo zabezpieczony, a kilkuosobowa warta żołnierska niedbale wywiązywała się ze swych obowiązków – o czym już 14 czerwca informował dowództwo dywizji mjr Półtoracki (dywizyjny dowódca saperów). Jak wykazało śledztwo, do wypadku doszło z powodu nieostrożności saperów z 40 sbsap. (13 DP), którzy około godz. 12.00 przywieźli samochodem do magazynu skrzynie z 200 pancerfaustami i różną amunicją. Saperami dowodził ppor. Henryk Rogowski, który nakazał rozładunek samochodu – sam zaś odszedł sprawdzić postęp w budowie pobliskiego schronu dla przechowywania amunicji. Zdążył przejść zaledwie kilkadziesiąt metrów, kiedy ogłuszył go i przewrócił ogromny wybuch, do którego doszło w trakcie prac wyładowczych. W jego wyniku zginęło 6 saperów ze wspomnianego batalionu, ewel z Samodzielnej Kompanii Szkolonej oraz kapral z 21 Samodzielnej Kompanii Samochodowej. Jak ustalono w trakcie śledztwa, amunicję wyładowywano pośpiesznie bez zachowania odpowiednich środków ostrożności. Pomimo stwierdzenia tego faktu, postępowanie wobec ppor. Rogowskiego ostatecznie umorzono 3 października 1945 r. w oparciu o przepisy amnestii⁷⁴.

Poziom wyszkolenia, dyscypliny i nastrojów wśród żołnierzy 13 DP stopniowo się poprawiał, choć wymagało to oczywiście dużego wysiłku ze strony kadry dowódczej i konsekwencji w podejmowanych działaniach. Ciekawych informacji o wciąż nienajlepszej sytuacji w oddziałach 13 DP w ostatnim okresie jej istnienia dostarcza raport z inspekcji przeprowadzonej 14 grudnia 1945 r. Stwierdzono w nim, że większość obiektów koszarowych oddziałów dywizji nadal nie jest odpowiednio przygotowana do zimy. Przykładowo w koszarach 46 pp wiele okien nie miało szyb, a w większości pomieszczeń były problemy

⁷³ AIPN, Wojskowa Prokuratura Garnizonowa w Katowicach, sygn. 869.35, Raport w sprawie zająć pomiędzy żołnierzami 13 DP a oddziałami KBW w dniach 9–11 V 1945 r., b.m., 25 V 1945 r., 2–4.

⁷⁴ AIPN, Wojskowa Prokuratura 13 DP, sygn. 922.2857, Dokumenty dotyczące wypadku z 18 VII 1945 r., 2–126.

z ogrzewaniem. Tam, gdzie była instalacja centralnego ogrzewania – zazwyczaj wymagała remontu. Sale żołnierskie najczęściej ogrzewano piecykami, jednak brak było odpowiedniej ilości opału i zdarzały się sytuacje, w których żołnierze wychodzili wieczorami poza koszary, by znaleźć drewno. Relatywnie najlepsze warunki zakwaterowania miały 48 pp i 35 pal. Sale, w których zakwaterowano żołnierzy z tych jednostek, były zazwyczaj ciepłe. W trakcie inspekcji potwierdzono, że nadal dużym problemem jest kwestia umundurowania żołnierzy: „Stan umundurowania w jednostkach fatalny, poniżej wszelkiej krytyki. Zupełny brak ciepłej bielizny, onuc, rękawic oraz ciepłego umundurowania dla wartowników, za wyjątkiem 48 pp [...]. W jednostkach dywizji obuwie zużyte. Około 30 % składu osobowego chodzi dosłownie boso, w związku z tym i z pracami gospodarczymi nie przeprowadza się zajęć, oprócz sporadycznych. W 35 PAL-u w szkole podoficerskiej na 17-tu kursantów 6-ciu bosych. [...] Żołnierze chodzą w mundurach niemieckich i to podartych, bądź w mundurach poszytych z własnych koców. We wszystkich jednostkach są warsztaty szewskie i krawieckie i w miarę możliwości reperują obuwie i mundury, brak jest jednak zupełnie materiału reparacyjnego i mimo interwencji dowództwa materiału nie otrzymano z DOW. Brak również około 30 % pościeli”⁷⁵.

Nieco lepiej oceniono zaopatrzenie jednostek dywizji w żywność, choć wciąż brakowało jarzyn i ziemniaków, które zaczęto dostarczać w większej ilości dopiero w grudniu. Nadal były kłopoty z mąką, której część nie nadawała się do użytku. W części jednostek brakowało dobrze wyposażonych stołówek, fachowego personelu w kuchniach, a stan sanitarny samych kuchni i jadalni był niezadowolający. Tak ową sytuację w 35 pal wspominał płk Kozicz, podając szereg przykładów występujących nieprawidłowości: „... pułk zaopatrywał się we własnym zakresie wykorzystując zaprowadzone na szeroką skalę gospodarstwa w tak zwanych «podsobnych chozajstwach», czyli majątkach poniemieckich na ziemiach odzyskanych. Naturalnie, co z mojej obserwacji pobieżnej wynika (bo wnikać w szczegóły dowódca pułku nam nie zezwalał), wyżywienie żołnierzy było bardzo liche. W kasynie nie lepiej karmiono. Pomimo, że (jak opowiadali byli zawodowi nasi podoficerowie, których kilku miałem w sztabie) hodowano w tych majątkach masę świń, zupa zawsze była kraszona olejem, mięso bardzo rzadko, kiełbasa nie za często, śledzie, dość często, bo pływały nawet w ustępie. Nie zawsze

⁷⁵ CAW-WBH, GZPW, sygn. IV.502.1.440, Raport z inspekcji 13 DP, b.m., 14 XII 1945 r., 357.

szeregowi chcieli je spożywać. Najczęściej jadano zupy z pęczaku. Śniadania w kasynie: stale pęczak na oleju. Chodziły słuchy, że na wielką skalę robi interes kwatermistrz, Jegorow i że dzieli się z kimś wyższym. Jeden z moich plutonowych – pisarz w sztabie opowiadał mi, że na tle rozrachunków widocznie ci panowie miewali częste scysje⁷⁶. Poprawa tej sytuacji nie była jednak ani łatwa, ani szybka i w wielu aspektach nie udało się jej osiągnąć do czasu likwidacji dywizji.

Pozytywnie z kolei oceniono stan sanitarny większości jednostek, choć zdarzało się, że lekarze pułkowi nie przejawiali większego zainteresowania ani stanem zdrowia żołnierzy, ani warunkami higienicznymi. Zasadniczo jednak wymiana bielizny i kąpiele odbywały się już w miarę regularnie co 10 dni. Jedynie w 46 i 48 pp odnotowano znaczny stopień zauszenia, co tłumaczono wykonywaniem przez żołnierzy różnych prac gospodarczych poza koszarami oraz faktem, że w 46 pp żołnierze z powodu braku ciepłej wody w umywalkach często się nie myli. Zdecydowanie najlepsza sytuacja sanitarna była w 35 pał, gdzie odbywały się regularne przeglądy żołnierzy i dobrze funkcjonowała izba chorych. Dużym problemem w jednostkach był też brak dobrej paszy i odpowiednich stajni dla koni, dużą część tych zwierząt przetrzymywano w nieogrzewanych drewnianych barakach, w których często padały z zimna lub niedożywienia. Pozytywnie za to oceniono – po wielu tygodniach słabej aktywności – pracę kulturalno-oświatową, w większości jednostek 13 DP prężnie miały działać świetlice żołnierskie, choć zazwyczaj były słabo wyposażone (np. w nieliczne gry planszowe i małe księgozbiory, a aparat do wyświetlania filmów posiadała jedynie świetlica 46 pp). W placówkach tych działały kółka artystyczne organizujące wieczory literackie, w trakcie których czytano żołnierzom utwory polskiej literatury o wydźwięku antyniemieckim (np. *Krzyżaków* Henryka Sienkiewicza). Prowadzono w nich też zajęcia dla analfabetów i pogadanki oraz organizowano uroczyste akademie. W większości jednostek działały też zespoły teatralne i nieetatowe orkiestry, które grały także koncerty dla ludności cywilnej⁷⁷. Jak widać – w połowie grudnia 1945 r. 13 DP wciąż borykała się z wieloma problemami, którym dowództwo dywizji, jak i dowództwa

⁷⁶ Wspomnienia K. Kozicza, część V. W Ludowym Wojsku Polskim, 11 (kopia maszynopisu w posiadaniu autora).

⁷⁷ Ibid., Raport z inspekcji 13 DP, b.m., 14 XII 1945 r., 357–359; ibid., OW IV, sygn. IV.510.4/A.725, Meldunek dowództwa 13 DP za okres 1–15 X 1945 r., Koźle, 21 X 1945 r., 139.

poszczególnych jednostek starały się zaradzić, choć w ówczesnych warunkach ekonomicznych armii i państwa polskiego było to niezmiernie trudne.

W 13 DP przywiązywano też dużą wagę krzewienie tężyzny fizycznej. Nie było to w owym czasie łatwe z uwagi na niedostatek sprzętu sportowego. Starano się więc popularyzować te dyscypliny sportowe, które nie wymagały rozbudowanego zaplecza, jak np. piłka nożna. Już w połowie września 1945 r. przeprowadzono zawody piłkarskie o mistrzostwo dywizji, w których I miejsce zajęła drużyna 46 pp (II miejsce drużyna 44 pp, a III miejsce drużyna 48 pp). Z kolei 11 września w Koźlu rozegrano zawody o mistrzostwo 13 DP w kilku konkurencjach (marsz, strzelanie, tor przeszkód, rzut granatem, walka bagnetem, ćwiczenia na przyrządach): I miejsce i tytuł mistrza dywizji zdobył I pluton z 44 pp, II miejsce – pluton z Samodzielnej Kompanii Szkolnej, a III miejsce – pluton 46 pp. Zawodnicy dywizji wzięli też udział w olimpiadzie sportowej jednostek dawnej 1 Armii WP przeprowadzonej w dniach 16–18 września, na której zajęli kilka pierwszych miejsc: m.in. w sztafecie 4x100 metrów, w biegu na 100 i 1000 metrów, w rzucie dyskiem i rzucie oszczepem, w pchnięciu kulą oraz w wieloboju plutonów strzeleckich (tu ponownie zwyciężył pluton 44 pp)⁷⁸.

Po przejściu armii na organizację pokojową, w listopadzie 1945 r. – w myśl rozkazu z 13 sierpnia 1945 r. –, w dywizji wprowadzono nowe etaty nr 2/1-6, 2/8 i 2/10, dywizja miała teraz liczyć 5,5 tys. żołnierzy (w tym 733 oficerów, 1756 podoficerów, 3011 szeregowych i 13 pracowników kontraktowych). Pierwszych siedem dywizji przeszło na te etaty już we wrześniu i październiku (2, 4, 14, 15, 16, 17 i 18 DP), a kolejnych siedem (5, 6, 7, 10, 11, 12 i 13 DP) dopiero rozkazem z 10 listopada, po przekazaniu ochrony granicy państwowej oddziałom WOP⁷⁹. W oparciu o powyższy rozkaz na przełomie listopada i grudnia przeformowano 13 DP, co oznaczało duże zmiany w jej dotych-

⁷⁸ CAW-WBH, 13 DP, sygn. IV.521.13.1, Rozkaz dywizyjny na 35, Koźle, 26 IX 1945 r., 105–106, Rozkaz dywizyjny nr 37, Koźle, 15 X 1945 r., 119–120.

⁷⁹ CAW-WBH, SG, sygn. IV.501.1/A.141, Rozkaz organizacyjny Naczelnego Dowództwa WP nr 156, Warszawa, 29 VI 1945 r., 329–331; *ibid.*, sygn. IV.501.1/A.144, Rozkaz organizacyjny Naczelnego Dowództwa WP nr 253, Warszawa, 13 IX 1945 r., 115–116, Rozkaz organizacyjny Naczelnego Dowództwa WP nr 289, Warszawa, 15 X 1945 r., 188; Kajetanowicz, *Polskie wojska lądowe*, 62–65; Leszek Grot, Tadeusz Konecki i Edward Nalepa, *Pokojowe dzieje Wojska Polskiego* (Warszawa: Wydawnictwo MON, 1988), 41; Frontczak, *Siły zbrojne Polski Ludowej*, 147. Odmienne etaty pokojowe (nr 2/20–27) – według których dywizja miała liczyć 7 tys. ludzi – wprowadzono w tym czasie jedynie w 1 DP, natomiast trzy dywizje

czasowej strukturze⁸⁰ i stanach osobowych⁸¹. Od tej pory dywizja składała się z trzech pułków piechoty, pułku artylerii lekkiej, samodzielnego dywizjonu artylerii przeciwpancernej, batalionu saperów, batalionu łączności, samodzielnego plutonu samochodowego oraz samodzielnego plutonu strzeleckiego oddziału informacji. W skład każdego pułku piechoty wchodziły z kolei trzy bataliony piechoty, trzy kompanie pułkowe (łączności, rusznic przeciwpancernych oraz gospodarcza), dwie baterie przeciwpancerne oraz bateria moździerzy 120 mm. Z kolei pułk artylerii lekkiej miał w swym składzie trzy dywizjony artylerii⁸² i łącznie posiadał 36 dział (w tym 24 armaty 76 mm i 12 haubic 122 mm). Natomiast batalion łączności składał się z dwóch kompanii (sztabowej i telefoniczno-kablowej), szkoły podoficerskiej, drużyny gospodarczej oraz warsztatu i magazynu sprzętu łączności, a pluton samochodowy – z trzech drużyn samochodowych, drużyny gospodarczej i warsztatu remontowego. W batalionie saperów zredukowano liczbę kompanii z trzech do dwóch (w każdej po trzy plutony), oprócz których miał on także pluton szkolny, pluton gospodarczy i magazyn sprzętu saperskiego⁸³.

(3, 8 i 9 DP) zachowały czasowo etaty wojenne, bowiem były zaangażowane w zwalczanie podziemia zbrojnego na terenach południowo-wschodniej Polski.

⁸⁰ Likwidacji uległy wówczas: Samodzielną Szkolną Kompanią Strzelecką (według innych danych została ona wcześniej przeformowana na Szkolny Batalion Piechoty), 16 Samodzielny Batalion Sanitarny, 13 Samodzielną Kompanią Wywiadowczą, 16 Samodzielną Kompanią Obrony Przeciwgazowej, 6 Samodzielną Kompanią Karabinów Przeciwlotniczych, Pluton Dowódcy Artylerii Dywizji, 27 Samodzielny Ambulans Weterynaryjny, Ruchomy Warsztat Taborowo-Mundurowy, 29 Piekarnia Polowa i Kasa Polowa Banku Państwowego nr 2127, a 21 Samodzielną Samochodową Kompanią Podwozu została zredukowana do poziomu plutonu.

⁸¹ CAW-WBH, SG WP, sygn. IV.501.1/A, 144, Rozkazy Naczelnego Dowództwa WP nr 289, Warszawa, 15 X 1945 r., 188–189, nr 295, Warszawa, 15 X 1945 r., 196–197 i nr 305, Warszawa, 10 XI 1945 r., 272–275; Frontczak, *Siły Zbrojne Polski Ludowej*, 147; Julian Babuła, *Wojsko Polskie 1945–1989. Próba analizy operacyjnej* (Warszawa: Bellona, 1998), 39.

⁸² Każdy dywizjon liczył po dwie baterie armat 76 mm i jednej baterii haubic 122 mm.

⁸³ CAW-WBH, SG WP, sygn. IV.591.1/A.144, Rozkaz organizacyjny Naczelnego Dowództwa WP nr 305, Warszawa, 10 XI 1945 r., 272–274; Kajetanowicz, *Polskie wojska lądowe*, 64–65.

Tabela 4

Stan etatowy 13 Dywizji Piechoty według etatu 2/1–10 z września 1945 r.

Elementy składowe dywizji	Etat	Etatowy stan osobowy
Dowództwo dywizji	2/1	78 wojskowych i 4 kontraktowych
Pułk piechoty	2/2	1383 wojskowych i 2 kontraktowych
Pułk artylerii lekkiej	2/3	725 wojskowych i 1 kontraktowy
Samodzielny dywizjon artylerii ppanc.	2/4	171 wojskowych
Batalion łączności	2/5	150 wojskowych i 1 kontraktowy
Batalion saperów	2/6	170 wojskowych i 1 kontraktowy
Samodzielny pluton samochodowy	2/8	40 wojskowych
Samodzielny pluton strzelecki oddziału informacji	2/10	17 wojskowych
Razem		5500 wojskowych i 13 pracowników kontraktowych

Źródło: CAW-WBH, SG, sygn. IV.591.1/A.144, Rozkaz organizacyjny Naczelnego Dowództwa WP nr 305, Warszawa, 10 XI 1945 r., 272–274.

Nowe etaty zredukowały stan osobowy 13 DP niemal o połowę, to samo dotyczyło uzbrojenia. Stan ewidencyjny był jednak zazwyczaj niższy od stanu etatowego. Przykładowo według danych z 20 grudnia 1945 r. (a więc tuż przed wydaniem rozkazu o rozformowaniu dywizji) jej stan osobowy wynosił 4703 żołnierzy, w tym 711 oficerów, 1019 podoficerów i 2973 szeregowych, a 1 stycznia 1946 r. – 4649 ludzi, w tym 707 oficerów. W ciągu kolejnych kilku tygodni – wobec rozformowywania jednostek dywizji – stan etatowy omawianego związku taktycznego ulegał dalszej szybkiej redukcji⁸⁴.

Tuż po zakończeniu prac związanych z przeformowaniem 13 DP na nowe etaty pokojowe – MON podjęło decyzję o zredukowaniu armii do 250 tys. ludzi i zmniejszeniu liczby dywizji piechoty z osiemnastu do szesnastu. W konsekwencji, już 27 grudnia wydano rozkaz organizacyjny nr 343, w którym nakazano w terminie do 30 stycznia 1946 r. rozformować 13 i 17 DP. W tym celu utworzono Komisję Likwidacyjną 13 DP (jej przewodniczącym został dowódca dywizji), która zajęła się odsyłaniem

⁸⁴ CAW-WBH, OW IV, sygn. IV.510.4A.440, Meldunek o stanie bojowym OW IV z 20 XII 1945 r., b.m., b.d., 186.

oficerów do innych jednostek bądź do dyspozycji szefa Wydziału Personalnego OW IV lub szefa Departamentu Personalnego WP, a także demobilizacją oficerów oraz podoficerów i szeregowych rocznika 1921 i szeregowych mających za sobą dwa lata służby wojskowej. Pozostałych podoficerów i szeregowych przydzielono jako uzupełnienia do różnych jednostek WP, co przedstawia poniższa tabela⁸⁵.

Tabela 5

Plan rozdziału podoficerów i szeregowych z rozformowywanej 13 Dywizji Piechoty na uzupełnienie innych jednostek wojskowych

Jednostka, do której zostali przydzieleni	Liczba podoficerów	Liczba szeregowych	Razem
1 Dywizja Piechoty	200	300	500
1 Dywizja Kawalerii	100	700	800
4 Batalion Ochrony Sztabu Generalnego	30	190	220
Wydziały WOP w OW I, II, III i IV	150	226	376
1 Brygada Saperów	185	321	506
4 Brygada Saperów	135	240	375
Pozostały stan przekazany do dyspozycji dowódcy OW IV	254	259	513
Łącznie	1154	2236	3390

Źródło: CAW-WBH, Departament Poboru i Uzupełnień, sygn. IV.501.2.435, Plan rozdziału podoficerów i szeregowych rozformowywanej 13 DP do innych jednostek WP, b.m., 4 I 1946, 43.

Rozformowanie dywizji zajęło kilka tygodni, czego potwierdzeniem są daty ostatnich rozkazów pułkowych likwidowanych jednostek: przykładowo ostatni rozkaz dowództwa 46 pp wydany został 8 lutego, 48 pp – 12 lutego, a 35 pal – 14 lutego⁸⁶. W tym czasie likwidowano gospodarkę finansową dywizji (przyspieszono wypłaty uposażenia żołnierzy oraz zakończono rozliczenia z dostawcami i współpracującymi instytucjami), a wszystkie dokumenty finansowe wraz ze

⁸⁵ CAW-WBH, SG, sygn. IV.501.1/A.144, Rozkaz organizacyjny Naczelnego Dowództwa WP nr 343, Warszawa, 27 XII 1945 r., 395–397; *ibid.*, Departament Poboru i Uzupełnień, sygn. IV.501.2.435, Rozkaz organizacyjny dowódcy OW IV nr 2 w sprawie rozformowania 13 DP, Katowice, 2 I 1946 r., 19–20.

⁸⁶ CAW WBH, Spis 157.55.3762, Rozkaz pułkowy 35 pal nr 31, Gliwice, 14 II 1946 r., 311; *ibid.*, Spis 157.55.3945, Rozkaz pułkowy 48 pp nr 43, b.m., 12 II 1946 r., 160; *ibid.*, Spis 157.55.2972, Rozkaz pułkowy 46 pp nr 32, b.m., 8 II 1946 r., 59.

sprawozdaniami likwidacyjnymi poszczególnych formacji miały zostać złożone do końca lutego w Wydziale Finansowym 13 DP. Zamknięto także rachunek bieżący dywizji w banku. Formalnie rozformowanie dywizji nastąpiło 1 lutego, lecz ostatni rozkaz dywizyjny ukazał się 22 lutego, co ostatecznie zakończyło krótką historię 13 DP⁸⁷.

Dywizja ta jest do dziś mało znana, co niewątpliwie związane jest z krótkim okresem jej istnienia, a tym samym niewielkim materiałem archiwalnym dotyczącym jej dziejów, przez co nie wszystkie zagadnienia udało się tu szerzej omówić. Historia dywizji – choć bardzo niedługa – stanowi jednak ważny i interesujący poznawczo element historii ludowego WP w pierwszym okresie po zakończeniu II wojny światowej. Pokazuje ona jak trudnym i złożonym procesem było formowanie związku taktycznego piechoty w końcowym okresie wojny.

ZAŁĄCZNIKI

Załącznik 1

Obsada 44 Pułku Piechoty na koniec 1945 r. (dane niepełne)

Stanowisko	Obsada
dowódca pułku	ppłk Aleksander Murawecki do 17 XII 1945 r., potem ppłk Aleksander Grankowski
szeft sztabu	ppłk Sergiusz Drajenkow
szeft łączności pułku	kpt. Michał Kopyłow
dowódca artylerii	kpt. Czesław Czubryt-Borkowski
szeft służby inżynieryjno-saperskiej	kpt. Jan Śliwiński
szeft służby chemicznej	kpt. Leon Benetkiewicz
starszy lekarz pułku	kpt. Stefan Skupień
dowódca kompanii łączności	kpt. Henryk Wiśniewski
dowódca I batalionu strzeleckiego	mjr Jerzy Jurkowski
dowódca 1 kompanii strzeleckiej	por. Zygmunt Świrski
dowódca 2 kompanii strzeleckiej	ppor. Zbigniew Skulski
dowódca 3 kompanii strzeleckiej	ppor. Antoni Krysiak
dowódca 1 kompanii ckm	por. Bronisław Gass
dowódca II batalionu strzeleckiego	kpt. Jerzy Śpiechowicz
dowódca 4 kompanii strzeleckiej	ppor. Julian Olszyński
dowódca 5 kompanii strzeleckiej	ppor. Józef Adamowicz

⁸⁷ CAW WBH, 13 DP, sygn. IV.521.13.1, Rozkaz dywizyjny nr 1, Gliwice, 10 I 1946 r., 202 i Rozkaz dywizyjny nr 6, Gliwice, 22 II 1946 r., 213–214.

Stanowisko	Obsada
dowódca 6 kompanii strzeleckiej	ppor. Zygmunt Tomaszewicz
dowódca 2 kompanii ckm	ppor. Karol Czemerajda
dowódca III batalionu strzeleckiego	kpt. Jan Domański
dowódca 7 kompanii strzeleckiej	ppor. Edward Mąkiewicz
dowódca 8 kompanii strzeleckiej	ppor. Władysław Cwiękała
dowódca 9 kompanii strzeleckiej	ppor. Stanisław Janiak
dowódca 3 kompanii ckm	chor. Kazimierz Baranowski
dowódca 3 kompanii moździerzy 82 mm	chor. Józef Opaliński
dowódca baterii moździerzy 120 mm	ppor. Stanisław Bańkowski
komendant szkoły podoficerskiej	por. Edward Wiśniewski

Źródło: CAW-WBH, Departament Personalny MON, sygn. IV.500.4.269, księga obsady 44 pp na koniec 1945 r., b.m., b.d., 1–71.

Załącznik 2

Obsada 46 Pułku Piechoty na dzień 16 listopada 1945 r.

Stanowisko	Obsada
dowódca pułku	ppłk Wacław Kulakowski
zastępca dowódcy pułku ds. polit.-wych.	kpt. Anatol Papierkowski
szeft sztabu	mjr Mikołaj Lepeskin
szeft łączności pułku	por. Władysław Jabłański
dowódca artylerii	mjr Tadeusz Bommer
szeft służby inżynieryjno-saperskiej	por. Czesław Czyżewski
szeft służby chemicznej	ppor. Mieczysław Taborowski
starszy lekarz pułku	ppor. Stanisław Markowski
starszy lekarz weterynarii	por. Paweł Szczerbow
szeft oddziału gospodarczego	ppor. Adam Boksa
szeft zaopatrzenia artyleryjskiego	ppor. Andrzej Laurisz
szeft zaopatrzenia mundurowo-taborowego	chor. Kazimierz Sieklucki
szeft zaopatrzenia żywności i furazu	chor. Józef Nachorniak
dowódca plutonu zwiadowczego	ppor. Józef Rachubiński
dowódca kompanii łączności	por. Stanisław Rybicki
dowódca kompanii ds. polit.-wych.	chor. Marian Skowron
dowódca plutonu sztabowego	ppor. Aleksander Woźnicki
dowódca plutonu telefonicznego	ppor. Jan Domin
dowódca plutonu saperskiego	chor. Zbigniew Łaznowski
dowódca I batalionu strzeleckiego	kpt. Kazimierz Załucki
zastępca dowódcy ds. polit.-wych.	ppor. Stefan Szydłowski

Stanowisko	Obsada
dowódca plutonu łączności	ppor. Bolesław Dereń
dowódca 1 kompanii strzeleckiej	ppor. Jerzy Skotnicki
dowódca 2 kompanii strzeleckiej	por. Eugeniusz Kusionowicz
dowódca 3 kompanii strzeleckiej	por. Wojciech Biela
dowódca 1 kompanii ckm	ppor. Marian Guzik
dowódca 1 kompanii moździerzy 82 mm	ppor. Kazimierz Oblak
dowódca II batalionu strzeleckiego	kpt. Jan Pytel
zastępca dowódcy ds. polit.-wych.	por. Marian Szymowski
dowódca plutonu łączności	ppor. Franciszek Lecyk
dowódca 4 kompanii strzeleckiej	ppor. Jan Szczur
dowódca 5 kompanii strzeleckiej	por. Szczepan Kwiatkowski
dowódca 6 kompanii strzeleckiej	ppor. Czesław Klaniecki
dowódca 2 kompanii ckm	ppor. Stanisław Weishaus
dowódca 2 kompanii moździerzy 82 mm	ppor. Andrzej Rybarczyk
dowódca III batalionu strzeleckiego	vacat
zastępca dowódcy ds. polit.-wych.	por. Henryk Ryborski
dowódca plutonu łączności	chor. Jacek Bucznaski
dowódca 7 kompanii strzeleckiej	por. Alojzy Skorcz
dowódca 8 kompanii strzeleckiej	ppor. Henryk Rabiński
dowódca 9 kompanii strzeleckiej	por. Józef Kaczmarzyk
dowódca 3 kompanii ckm	por. Miron Podkański
dowódca 3 kompanii moździerzy 82 mm	ppor. Józef Woliński
dowódca baterii dział 45 mm	ppor. Zbigniew Koczarski
dowódca baterii dział 76 mm	vacat
dowódca baterii moździerzy 120 mm	ppor. Zbigniew Ptaszyński
komendant szkoły podoficerskiej	por. Alfons Grochowski
lekarz pułkowej izby chorych	kpt. Stefan Skupień
dowódca kompanii gospodarczej	ppor. Teodor Dybała

Źródło: CAW-WBH, Spis 157.55.1021, Obsada 46 pp na dzień 16 XI 1945 r., b.m., b.d., 175–177.

Załącznik 3

Obsada 48 Pułku Piechoty na dzień 14 listopada 1945 r.

Stanowisko	Obsada
dowódca pułku	ppłk Artur Pollak
zastępca dowódcy pułku ds. polit.-wych.	ppor. Mieczysław Cygan
szeft sztabu	mjr Władysław Grabowski
szeft łączności pułku	kpt. Wasyl Chizniakow

Stanowisko	Obsada
dowódca artylerii	kpt. Ludwik Głowacki
szef służby inżynieryjno-saperskiej	por. Jerzy Kantor
szef służby chemicznej	por. Zdzisław Moskalski
starszy lekarz pułku	ppor. Bernard Gac
starszy lekarz weterynarii	pchor. Stefan Matecki
szef oddziału gospodarczego	por. Franciszek Pyda
szef zaopatrzenia artyleryjskiego	ppor. Kazimierz Kaczorowski
szef zaopatrzenia mundurowo-taborowego	por. Franciszek Czarnecki
szef zaopatrzenia żywności i furazu	ppor. Tadeusz Maliszewski
dowódca plutonu zwiadowczego	ppor. Leizon Licht
dowódca kompanii łączności	vacat
dowódca kompanii ds. polit.-wych.	ppor. Zdzisław Matusiewicz
dowódca plutonu sztabowego	ppor. Stefan Galewicz
dowódca plutonu telefonicznego	ppor. Henryk Gelbert
dowódca plutonu saperskiego	ppor. Marian Sznneider
dowódca I batalionu strzeleckiego	kpt. Tadeusz Misiak
zastępca dowódcy ds. polit.-wych.	por. Aleksander Dutka
dowódca plutonu łączności	ppor. Franciszek Styczek
dowódca 1 kompanii strzeleckiej	vacat
dowódca 2 kompanii strzeleckiej	vacat
dowódca 3 kompanii strzeleckiej	por. Jan Małek
dowódca 1 kompanii ckm	por. Edward Głowacz
dowódca 1 kompanii moździerzy 82 mm	chor. Dionizy Korzecki
dowódca II batalionu strzeleckiego	p.o. ppor. Czesław Nalewajko
zastępca dowódcy ds. polit.-wych.	ppor. Przemysław Rosłowicz
dowódca plutonu łączności	ppor. Kazimierz Hryniewicz
dowódca 4 kompanii strzeleckiej	ppor. Jakub Preszer
dowódca 5 kompanii strzeleckiej	por. Michał Jankowiak
dowódca 6 kompanii strzeleckiej	ppor. Stanisław Łukasik
dowódca 2 kompanii ckm	ppor. Władysław Śledziński
dowódca 2 kompanii moździerzy 82 mm	vacat
dowódca III batalionu strzeleckiego	por. Henryk Sułek
zastępca dowódcy ds. polit.-wych.	vacat
dowódca plutonu łączności	vacat
dowódca 7 kompanii strzeleckiej	vacat
dowódca 8 kompanii strzeleckiej	ppor. Władysław Klich
dowódca 9 kompanii strzeleckiej	vacat
dowódca 3 kompanii ckm	por. Józef Sobolewski
dowódca 3 kompanii moździerzy 82 mm	vacat

Stanowisko	Obsada
dowódca baterii dział 45 mm	ppor. Stefan Maniewski
dowódca dział 76 mm	ppor. Ignacy Lechowicz
dowódca baterii moździerzy 120 mm	ppor. Roman Kozubski
komendant szkoły podoficerskiej	vacat
lekarz pułkowej izby chorych	vacat
dowódca kompanii gospodarczej	vacat

Źródło: CAW-WBH, Spis 157.55.3945, Rozkaz specjalny 48 pp nr 187 z 14 XI 1945 r., b.m., b.d., 4–5.

Załącznik 4

Obsada 35 Pułku Artylerii Lekkiej na dzień 11 listopada 1945 r.

Stanowisko	Obsada
dowódca pułku	ppłk Stanisław Grocholski
zastępca dowódcy pułku ds. polit.-wych.	por. Bolesław Grzelak
szeft sztabu	ppłk Kazimierz Kozicz
pomocnik szefa sztabu	kpt. Jan Lenkiewicz
oficer zwiadowczy pułku	kpt. Bronisław Kowalski
szeft zaopatrzenia artyleryjskiego	kpt. Mikołaj Buśkiewicz
szeft zaopatrzenia furażowo-żywnościowego	ppor. Teodor Muratow
starszy lekarz pułku	mjr Zygmunt Retter-Wianiewski
szeft służby chemicznej	por. Włodzimierz Zacharmin
dowódca baterii sztabowej	kpt. Stanisław Piech
dowódca I dywizjonu	kpt. Dymitr Giryn
zastępca dowódcy ds. polit.-wych.	chor. Bronisław Kasperowicz
szeft zwiadu I dywizjonu	ppor. Zdzisław Wasilewski
dowódca 1 baterii	ppor. Tadeusz Szewczyk
dowódca 2 baterii	ppor. Marian Olechowski
dowódca 3 baterii	vacat
dowódca II dywizjonu	por. Mokołaj Zajcew
zastępca dowódcy ds. polit.-wych.	ppor. Józef Minc
szeft zwiadu II dywizjonu	ppor. Michał Kępiński
dowódca 4 baterii	ppor. Stanisław Szczyrek
dowódca 5 baterii	por. Tadeusz Krupiński
dowódca 6 baterii	por. Eugeniusz Niedzielin
dowódca III dywizjonu	kpt. Witold Huszcza
zastępca dowódcy ds. polit.-wych.	chor. Mieczysław Gulczyński
szeft zwiadu III dywizjonu	ppor. Wacław Szulewski

Stanowisko	Obsada
dowódca 7 baterii	por. Robert Marewski
dowódca 8 baterii	ppor. Tadeusz Łopusiewicz
dowódca 9 baterii	vacat
komendant szkoły podoficerskiej	kpt. Jan Chwatkow
technik radiowy pułku	ppor. Teofil Birek
dowódca plutonu transportowego pułku	ppor. Eugeniusz Polaczek

Źródło: CAW-WBH, Spis 157.55.3762, Rozkaz pułkowy 35 pal nr 147, b.m., 16 XI 1945 r., 118–119.

BIBLIOGRAFIA

Archiwalia

Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego:

13 Dywizja Piechoty
 15 Dywizja Piechoty
 16 Dywizja Piechoty
 17 Dywizja Piechoty
 Departament Personalny
 Departament Poboru i Uzupełnień
 Dziennik Rozkazów Ministerstwa Spraw Wojskowych
 Główny Inspektorat Artylerii
 Główny Zarząd Polityczno-Wychowawczy
 Kartoteka oficerów Armii Czerwonej oddelegowanych do służby w WP
 Kolekcja TAP
 Okręg Wojskowy IV
 Spis zdawczo-odbiorczy 157.55.3762, 157.55.3945, 157.55.1021, 157.55.2972
 Sztab Generalny Wojska Polskiego

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej

Wojskowy Sąd Polowy 13 DP
 Wojskowa Prokuratura 13 DP
 Wojskowa Prokuratura Garnizonowa w Katowicach

Źródła drukowane

Organizacja i działania bojowe Ludowego Wojska Polskiego w latach 1943–1945. Wybór materiałów źródłowych. T. 1. Red. Marian Anusiewicz. Warszawa: Wydawnictwo MON, 1958.

Opracowania

Babula, Julian. *Wojsko Polskie 1945–1989. Próba analizy operacyjnej.* Warszawa: Bellona, 1998.

- Barszczewski, Zdzisław. *Przywrócone życiu. Rozminowanie ziem Polski*. Warszawa: Bellona, 1998.
- Błagowieszczański, Igor. „1 Armia Wojska Polskiego po 9 maja 1945 r.”. *Mysł Wojskowa* 17, z. 5 (1966): 70–76.
- Dominiczak, Henryk. *Wojska Ochrony Pogranicza w latach 1945–1948*. Warszawa: Wydawnictwo MON, 1971.
- Dziurok, Adam, i Ryszard Kaczmarek, red. *Województwo śląskie 1945–1950. Zarys dziejów politycznych*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2007.
- Frontczak, Kazimierz. *Siły Zbrojne Polski Ludowej. Przejście na stopę pokojową 1945–1947*. Warszawa: Wydawnictwo MON, 1974.
- Ginałski, Edmund, i Eugeniusz Wysokiński. *Dziwiąta drezdeńska. Z dziejów 9 Drezdeńskiej Dywizji Piechoty (1944–1947)*. Warszawa: Wydawnictwo MON, 1984.
- Grot, Leszek, Tadeusz Konecki, i Edward Nalepa. *Pokojowe dzieje Wojska Polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo WIH, 1988.
- Grzelak, Czesław, Henryk Stańczyk, i Stefan Zwoliński. *Armia Berlinga i Żymierskiego. Wojsko Polskie na froncie wschodnim 1943–1945*. Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2002.
- Grzelak, Czesław, Henryk Stańczyk, i Stefan Zwoliński. *Bez możliwości wyboru. Wojsko Polskie na froncie wschodnim 1943–1945*. Warszawa: Bellona, 1993.
- Grzelak, Edward. „Oficerowie radzieccy w WP w latach 1943–1945”. *Wojsko i Wychowanie* 2/3 (1991): 44–46.
- Jarno, Witold. „Przemiany organizacyjne polskich dywizji piechoty w latach 1945–1949”. *Piotrkowskie Zeszyty Historyczne* 9 (2008): 121–143.
- Jarno, Witold. *Terytorialne władze wojskowe w Polsce w latach 1945–1949. Organizacja i działalność okręgów wojskowych*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2011.
- Jaworski, Mieczysław. *Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego 1945–1965*. Warszawa: Wydawnictwo MON, 1984.
- Jurgielewicz, Wacław. „Stan liczebny i organizacyjny Ludowego Wojska Polskiego w przededniu zakończenia drugiej wojny światowej”. *Wojskowy Przegląd Historyczny* 12, nr 2 (1967): 158–200.
- Jurgielewicz, Wacław. *Organizacja Ludowego Wojska Polskiego (22.VII.1944 – 9.V.1945)*. Warszawa: Wydawnictwo MON, 1968.
- Kaczmarek, Kazimierz. „1 Armia WP w pierwszych miesiącach po zakończeniu wojny”. *Mysł Wojskowa* 39, z. 3 (1983): 81–91.
- Kaczmarek, Kazimierz. „1 Armia WP w pokojowej służbie”. *Wojskowy Przegląd Historyczny* 28, nr 2/3 (1983): 168–190.
- Kaczmarek, Kazimierz. *Druga Armia Wojska Polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo MON, 1978.
- Kaczmarowski, Franciszek, i Stanisław Soroka. *Wojska inżynierskie LWP 1945–1979*. Warszawa: Wydawnictwo MON, 1982.
- Kajetanowicz, Jerzy. *Polskie wojska lądowe 1945–1960. Skład bojowy, struktury organizacyjne i uzbrojenie*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2004.

- Kamiński, Łukasz. *Polacy wobec nowej rzeczywistości 1944–1948: formy pozainstytucjonalnego, żywiołowego oporu społecznego*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2000.
- Kamiński, Marek Kazimierz. *Polsko-czechosłowackie stosunki polityczne 1945–1948*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1990.
- Komornicki, Stanisław, red. *Regularne jednostki Ludowego Wojska Polskiego: formowanie, działania bojowe. 1. Organizacja, uzbrojenie, metryki jednostek piechoty*. Warszawa: Wydawnictwo MON, 1965.
- Kospath-Pawłowski, Edward. *Chwała i zdrada. Wojsko Polskie na Wschodzie 1943–1945*. Warszawa: Wydawnictwo Inicjał Andrzej Palacz, 2010.
- Kospath-Pawłowski, Edward. *Wojsko Polskie na Wschodzie 1943–1945*. Pruszków: Oficyna Wydawnicza Ajaks, 1993.
- Ławski, Jan. „Organizacja ochrony granicy Polski Ludowej 1945–1948”. *Wojskowy Przegląd Historyczny* 29, nr 2 (1979): 64–93.
- Machniak, Arkadiusz. „Informacja Wojska Polskiego – sowiecki model wojskowego aparatu bezpieczeństwa”. *Prace Historyczno-Archiwalne* 36 (2024): 179–191.
- Margules, Józef. *Drugie dywizje w bojach o Polskę 1776–2000*. Warszawa: Wydawnictwo Bellona, 2003.
- Nalepa, Edward. *Oficerowie Armii Radzieckiej w Wojsku Polskim 1943–1968*. Warszawa: Wydawnictwo Bellona, 1995.
- Ogrodowczyk, Arkadiusz. *Żołnierze Wojska Polskiego na Śląsku Opolskim i Dolnym 1945–1948*. Opole: Wydawnictwo Instytutu Śląskiego, 1978.
- Ostafiński-Bodler, Robert. *Sądy wojskowe w Polskich Siłach Zbrojnych i ich kompetencje w sprawach karnych w latach 1914–2002*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2002.
- Pałys, Piotr. *Kłodzko, Racibórz i Głubczyce w stosunkach polsko-czechosłowackich w latach 1945–1947*. Opole: nakładem autora, 1997.
- Pawłowski, Edward. „Ludowe Wojsko Polskie w końcowym okresie II wojny światowej”. *Wojskowy Przegląd Historyczny* 32, nr 2 (1987): 3–21.
- Piotrowski, Paweł. *Śląski Okręg Wojskowy. Przekształcenia organizacyjne 1945–1956*. Warszawa: Wydawnictwo Trio, 2003.
- Stańczyk, Henryk. „Organizacja 1 Armii WP 1944–1945”. *Wojskowy Przegląd Historyczny* 32, nr 3 (1987): 38–64.
- Szwagrzyk, Krzysztof. „Wojskowy Sąd Okręgowy IV w latach 1945–1954”. *Zeszyty Historyczne WIN-u* 14, (2000): 103–106.
- Szymkowicz, Paweł. *Polsko-czechosłowacki konflikt graniczny na odcinku Śląska Opolskiego i Opawskiego w latach 1945–1947*. Opole: Wydawnictwo Instytutu Śląskiego, 2002.
- Tkaczew, Władysław. *Powstanie i działalność organów informacji Wojska Polskiego w latach 1943–1948. Kontrwywiad wojskowy*. Warszawa: Wydawnictwo Bellona, 1994.
- Wesołowski, Andrzej. *W cieniu wojny i polityki. Sądownictwo Wojska Polskiego na froncie wschodnim w latach 1943–1945*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2003.
- Wnuk, Rafał, red. *Atlas polskiego podziemia niepodległościowego 1944–1956*. Warszawa–Lublin: Instytut Pamięci Narodowej, 2007.
- Wojdalski, Zygmunt. „Akcje rolne Ludowego Wojska Polskiego w latach 1945–1947”. *Wojskowy Przegląd Historyczny* 23, nr 1 (1977): 152–173.

Wojdalski, Zygmunt. „Wojsko Polskie na Dolnym Śląsku w latach 1945–1946”, w *Polskie tradycje wojskowe Dolnego Śląska*. Red. Emil Jadziak, 177–111. Warszawa–Wrocław: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1978.

Wojdalski, Zygmunt. *Wojsko społeczeństwu 1944–1948*. Warszawa: Wydawnictwo MON, 1982.

Woźniczka, Zygmunt, *Podziemie po 1945 roku na Górnym Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim. Zarys problemu*. Katowice: Wojewódzka Biblioteka Publiczna, 1992.

Niepublikowane

„Wspomnienia Kazimierza Kozicza, część V. W Ludowym Wojsku Polskim”. Kopia maszynopisu w posiadaniu autora.

STRESZCZENIE

Witold Jarno, 13 Dywizja Piechoty Wojska Polskiego w latach 1945–1946

Artykuł opisuje dzieje 13 Dywizji Piechoty istniejącej w latach 1945–1946. Jej historia była bardzo krótka i nie doczekała się dotąd szerszego naukowego opracowania. Sformowano ją wiosną 1945 r. – lecz nie zdążyła wziąć udziału w walkach na froncie wschodnim, a rozformowano ją na początku 1946 r. Artykuł omawia historię tej dywizji – głównie oparciu o materiały archiwalne, bowiem literatura na jej temat jest bardzo skromna. Po pokojowej reorganizacji armii polskiej 13 Dywizja Piechoty stacjonowała na obszarze Śląskiego Okręgu Wojskowego i brała udział w ochronie granicy polsko-czechosłowackiej. Jednak pod koniec 1945 r. władze wojskowe podjęły decyzję o jej rozformowaniu, co było spowodowane kolejnymi redukcjami armii polskiej. Dzieje 13 DP – choć mało znane – stanowią interesujący poznawczo element historii Wojska Polskiego w pierwszym okresie po zakończeniu II wojny światowej.

Słowa kluczowe: 13 Dywizja Piechoty, Śląski Okręg Wojskowy, Wojsko Polskie po 1945, ochrona granicy państwowej

SUMMARY

Witold Jarno, The 13th Infantry Division of the Polish Army, 1945–1946

This article examines the history of the 13th Infantry Division, which operated between 1945 and 1946. Its existence was brief and has hitherto received little scholarly attention. Formed in the spring of 1945, the division did not take part in combat operations on the Eastern Front and was disbanded in early 1946. The study is based primarily on archival materials, as the existing literature on the division is very limited. Following the post-war reorganization of the Polish Army, the 13th Infantry Division was stationed in the Silesian Military District and participated in the protection of the Polish–Czechoslovak border. However, by late 1945,

the military authorities had decided to dissolve it as part of successive reductions in the size of the Polish armed forces. Although little known, the history of the 13th Infantry Division constitutes an interesting and informative element of the history of the Polish Army in the immediate post-war period.

Keywords: 13th Infantry Division, Silesian Military District, Polish Army after 1945, state border protection

ZUSAMMENFASSUNG

Witold Jarno, Die 13. Infanteriedivision der Polnischen Armee in den Jahren 1945–1946

Der Artikel beschreibt die Geschichte der 13. Infanteriedivision, die in den Jahren 1945–1946 bestand. Ihre Geschichte war sehr kurz und wurde bislang noch nicht umfassend wissenschaftlich aufgearbeitet. Sie wurde im Frühjahr 1945 gegründet – kam jedoch nicht an den Kämpfen an der Ostfront zum Einsatz und wurde Anfang 1946 aufgelöst. Der Artikel behandelt die Geschichte dieser Division – hauptsächlich auf der Grundlage von Archivmaterial, da die Literatur zu diesem Thema sehr spärlich ist. Nach der friedlichen Reorganisation der polnischen Armee war die 13. Infanteriedivision im Schlesischen Militärbezirk stationiert und beteiligte sich an der Sicherung der polnisch-tschechoslowakischen Grenze. Ende 1945 beschlossen die Militärbehörden jedoch aufgrund der nachfolgenden Reduzierungen der polnischen Armee ihre Auflösung. Die Geschichte der 13. Infanteriedivision ist zwar wenig bekannt, stellt aber einen kognitiv interessanten Aspekt der Geschichte der polnischen Armee in der ersten Zeit nach dem Ende des Zweiten Weltkriegs dar.

Schlüsselwörter: die 13. Infanteriedivision, Schlesischer Militärbezirk, Polnische Armee nach 1945, Schutz der Staatsgrenze